

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему: «Ономастикон Тиврівського району Вінницької області:
лексико-семантичний та словотвірний аналіз»**

Студентки 2-го курсу групи МУФЗ

Освітньої програми: 035.01 Філологія

Спеціальності: Філологія.

(українська мова і література)

Галузі знань: гуманітарні науки

Ступеня вищої освіти: магістр

Цимбалюк Маргарита Юріївна

Науковий керівник: доктор філологічних
наук, професор Павликівська Н.М.

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ	6
1.1 Ономастика – галузь	6
лінгвістики.....	6
1.1.1. Генеза науки про власні назви. Основні розділи ономастики.....	12 15
1.1.2. Аспекти та підходи до вивчення ономастики.....	18
1.1.3. Розвиток ономастики в Україні.....	20
1.2 Вивчення неофіційного антропонімікону.....	25
1.2.1. Генеза наукових досліджень прізвиськ.....	28 33
1.2.2. Огляд студій, присвячених неофіційному антропонімікону кінця XX – початку XXI ст.	36 44
1.2.3. Лінгвістичний статус прізвиськ в системі українських власних назв....	
1.2.4. Класифікація неофіційних антропонімів.....	45 45
1.3 Мікротопоніміка як об'єкт вивчення ономастів.....	45 52
ВИСНОВКИ до розділу I.....	54 59
РОЗДІЛ II. НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМІКОН Мешканців м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області та мікротопонімікон м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області	60 62 71 71
2.1 Прізвиська мешканців м. Гнівань.....	81

2.1.1 Лексико-семантична класифікація прізвищ

2.1.2 Словотвірний аналіз прізвищ.....

2.2 Мікротопонімія м.

Гнівань.....

ВИСНОВКИ до розділу

II.....

Загальні висновки.....

Список використаної

літератури.....

Додатки.....

Додаток А.....

Додаток В.....

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі актуальність даної теми є очевидною, оскільки це обумовлено складними процесами розбудови незалежної Української держави, творення політичної нації. Мова – це не лише засіб спілкування, а й головний чинник об'єднання нації, оскільки забезпечує єдність, вільний та культурний розвиток національної спільноти, відповідає за збереження національної ідентичності, духовного і ментального розвитку, а, отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості.

Особові назви виникають у мові кожного народу в різні періоди, серед різних соціальних прошарків, з різних причин і творяться за допомогою найрізноманітніших мовних засобів. Відомий дослідник слов'янської антропонімії М. Худаш, покликаючись на М. Морошкіна та К. Вейнгольда і Й. Коллара, зазначав, що «особові назви мають важливе значення не тільки як матеріал мови, але і як пам'ятка народних поглядів, понять і уявлень, а в них нерідко відображений дух народу краще від інших історичних пам'яток; у цьому випадку імена служать скороченою історією внутрішнього народного побуту і духу» [84, с. 11]. Саме тому ономастика взагалі й антропонімія зокрема дають цікаву й надійну інформацію для наук різних гуманітарних профілів.

Уся сукупність власних імен називається ономастикою, а відповідні галузі, які вивчають систему особових імен та власні назви селищ та міст, – антропонімікою та мікротопонімікою відповідно. Вони є важливим джерелом дослідження лексичного, семантичного, словотворчого багатства мови, адже в її скарбниці є назви різних предметів і понять, що давно вже перестали вживати, зникли з постійного вжитку, але, пам'ять про які живе у мовленні мешканців певної місцевості. Тож науковий опис українських прізвищ та прізвицьк й мікротопонімів є актуальним дослідницьким завданням.

Мета роботи – з'ясувати джерела походження та способи словотворення прізвищ, прізвицьк та мікротопонімів міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області.

Окреслена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) дослідити історію становлення ономастики як науки;
- 2) проаналізувати джерела виникнення прізвищ та мікротопонімів означеного регіону;
- 3) проаналізувати способи творення цих онімів;
- 4) визначити тенденції розвитку власних назв у м. Гнівань, Тиврівського р-ну Вінницької обл.

Джерельну базу дослідження складають оніми м. Гнівань Вінницького району Вінницької області.

Об'єктом є онімний простір м. Гнівань Вінницького району Вінницької області.

Предмет дослідження – семантичні, структурні, словотвірні особливості онімів м. Гнівань Вінницького району Вінницької області.

Специфіка досліджуваного об'єкту та перелік завдань зумовили використання таких **методів**: *структурний аналіз* – визначення словотвірних моделей онімів, основних афіксів, що їх наповнюють; *етимологічний аналіз* – визначення етимонів власних назв; *семантичний аналіз* – метафорично-метонімічний й конотативний потенціал досліджуваних одиниць; *лінгвістичний опис* – окреслення загальних особливостей прізвищ, прізвицьк, топонімів; *категорійно-дефінітивний аналіз* – визначення термінологічного змісту понять прізвище, прізвицько, топонім, мікротопонім у співвідношенні з іншими типами онімів.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше досліджено та проаналізовано мотивацію, семантику та деривацію онімного матеріалу м. Гнівань Тиврівського району Вінницького області.

Теоретичне значення роботи полягає в описі фактичного матеріалу онімів, що може послугувати методичною базою для досліджень у галузі ономастики, а саме – регіональної .

Практична цінність дослідження полягає в науковому описі нового фактичного матеріалу, що може бути використано при укладанні

загальноукраїнських наукових праць та словників; студій із етимології, сучасної української дериватології.

Апробація результатів наукового дослідження. Основні положення наукового дослідження висвітлені у статтях: «Семантико – мотиваційна структура прізвиськ м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області» (збірник «Філологічні студії» №17, 2019 р.), «Мікротопонімія м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області». (збірник «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи», 2019 р.)

Структура роботи. Магістерська робота складається зі змісту, вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, додатків.

Загальний обсяг роботи становить 81 сторінку, з них – 61 основного тексту.

РОЗДІЛ І ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

1.1 Ономастика – галузь лінгвістики.

1.1.1 Генеза науки про власні назви. Основні розділи ономастики.

Однією із важливих наук про мову поряд із науками, що вивчають апелятивну лексику є наука, яка вивчає власні назви або ж пропріальну лексику. Вона зародилася ще в часи Античності, як тільки давньогрецькі та давньоримські мислителі почали виокремлювати назви поселень та імен осіб в окремий розділ. Оними – є важливим джерелом культури, традицій та звичаїв народу, а також його побуту та повсякдення. Саме тому вивчення власних назв допомагає не лише збагаченню джерельної бази ономастики, а й суміжних наук: діалектології, етнолінгвістики, психо - та соціолінгвістики.

Онома́стика (від грец. *ὄνομα* – «ім'я», «назва») – наука, розділ мовознавства про сукупність власних (у більш вузькому сенсі – особистих) імен (онімів) об'єктів. Ономастика вивчає історію та закономірності їх виникнення, розвитку і функціонування, зміни, поширення і структури власних імен у мові і мовленні, в літературній і діалектній сферах. [65, с.98].

Окрім загального визначення в Словнику подається розчленування ономастики залежно від мовних особливостей різних типів: літературної і діалектної, реальної та поетичної, сучасної й історичної, теоретичної та прикладної. Міститься інформація про те, що є об'єктом дослідження ономастики, які методи та прийоми мовознавства використовує ця наука, з якими іншими науками вона пов'язана. В Енциклопедії української мови лаконічно, але поряд з тим досить повно подається визначення ономастики як «розділу мовознавства, що вивчає власні назви, їх будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження» [20, с. 404].

«Ономастика (від грец. *onomastikē (téchnē)* – мистецтво давати імена) – розділ мовознавства, який вивчає власні імена. Терміном «ономастика» називають також сукупність власних імен, яка позначається й терміном «онімія». У деяких працях термін «ономастика» вживається в значенні антропоніміка» [69, с. 346-347].

Ономастика виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики. Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого. Власні імена виникли дуже давно в процесі розвитку мови. Вони відрізняються від загальних назв, оскільки належать конкретному об'єкту.

«Вже в античній філології існував поділ слів на власні імена і загальні назви. У давніх греків вони звалися – ONOMATA KYPIA та PROENGORIAL, у римлян – NOMINA PROPRIA та APELLATIVA. Тривалий час у науці йшла суперечка з приводу того, являється ономастика самостійною дисципліною з власними засобами досліджень чи допоміжною стосовно географії, історії, лінгвістики, археології, етнографії тощо. Слов'янські ономастичні студії відбувалися у взаємодії з вивченням історії розвитку слов'янських мов. Початок їх пов'язаний з діяльністю видатного мовознавця XIX ст. Ф. Міклошича. У той час дослідження з ономастики в Чехії вели Г. Ірчек та К. Кадлец, в Польщі – Т. Войцеховський та Ф. Пекосинський». [69, с. 391-426].

Важливість вивчення онімів як історичного джерела відзначили дослідники доісторичних часів, а також лінгвісти, які цікавились територіальним розміщенням і переселенням племен і народів у давній Європі і пошуком прабатьківщини слов'ян. Зважаючи на те, що найбільш архаїчними є назви рік, науковці звернули на них найбільшу увагу. Так в Польщі, в книзі «Студія над назвами вод слов'янських» (Краків, 1948) їх дослідив Я. Розвадовський. У першій половині XX ст. гідроніми вивчав також М. Рудницький. Назви «рік» як історичне джерело в книзі «Про походження слов'янської прабатьківщини» (Познань, 1946) використовував польський мовознавець Т. Лер-Сплавінський. Цінними для розвитку ономастики є праці хорватського дослідника П. Скока, який на підставі аналізу південнослов'янських географічних назв дослідив історію розвитку романських поселень на Балканах. З часом у наукових дослідженнях виокремились два

підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував вчених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело. В свою чергу в філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови. Таким чином, в онімі розділяються форма власної назви та її конкретний зміст. Вивченням лексичної форми власної назви займається – філологія. В свою чергу вивченням її конкретного змісту і його тлумаченням опікується історична наука.

Засновником вітчизняної ономастики вважають дослідника слов'янського мовознавства Ф. Міклошича, автора перших досліджень антропонімів та топонімів.

А. Зубко, досліджуючи генезу пропріальної лексики, виокремлює три умовних етапи в її розвитку:

«1) «доакадемічна доба» (триває до середини XIX ст.) характеризується створенням перших словників власних імен і наукових розвідок із зазначеної проблематики;

2) друга половина XIX ст. – перша половина XX – поява академічних філологічних досліджень з ономастики;

3) кінець XX ст. – початок XXI – суміжне вивчення онімної лексики істориками та філологами» [22, с. 264].

У добу Київської Русі зацікавлення пропріальною лексикою було зумовлене необхідністю трактування змісту відомих географічних та етнічних назв, що спричинило виникнення перших лексикографічних праць з їхнім тлумаченням («Лексис с толкованієм словенских мов просто» (середина XVI ст.), «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596 р.), «Лексикон словеноросский и имен толкование», Памви Беринди (1627 р.).

Лише з XIX ст. оніми викликали інтерес як частина мовознавства. Один із перших мовознавців, який розпочав дослідження онімів, за твердженням А. Зубка, – Я. Головацький. Лінгвіст займався вивченням власних географічних

назв заходу нашої держави, потрактування яких знаходимо у дослідженнях: «Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь» (1841 р.), «Поділ часу у Русинів», «Очерк старослов'янського баснословія или мифология» (1866 р.).

У зв'язку з радянською позицією ХХ ст. про меншовартість культури українців усі мовознавчі дослідження у тому числі ономастичні, припинилися, але існувала когорта науковців які продовжували опрацьовувати власні назви – П. Клименко, М. Ткаченко, А. Ярошевич.

І лише після першої ономастичної наради (1959 р.) відбулося виокремлення ономастики як окремої лінгвістичної дисципліни [22, 262-265]. У 1960 р. затвердили Комітет з топоніміки та ономастики, який 1962 р., перейменували на Українську ономастичну комісію [53, с. 18.].

60-70-ті рр. ХХ ст. – найпродуктивніший етап розвитку української ономастики. У цей період поживалися дослідження особових назв, сформувалися вузчі галузі знань, що мають об'єктом дослідження конкретні оніми. Та з цілого ряду підрозділів увага акцентувалася лише на двох – антропоніміці та топоніміці, що пояснювалися їхнім винятковим значенням для розв'язання багатьох завдань мовознавства [22, 268]. Серед ономастів цього часу слід відзначити А. Білецького, Ю. Карпенка, В. Німчука, К. Цілуйка.

В. Німчук – науковець з міжнародним визнанням, найвідоміший історик мови нашого часу, кількість наукових студій якого складає близько 500, серед яких частина присвячена ономастикону. Мовознавець зацентрував свої студії на особливостях мови періоду Київської Русі, звертаючи увагу не лише на так звані «лакуни», а й на власні назви, які, за словами самого вченого, є відбиттям ареалу і часових мовних змін. Він робив висновки про власні назви через її зв'язок з етимологією, діалектологією, словотвором, історією української мови.

Мовознавець є розробником головних засад вивчення ономастичного простору. Він орієнтувався на «необхідність збирання матеріалів польовим методом і простеження їхнього зв'язку із місцевими топонімічними реаліями, зокрема з діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на говірках, на їхньому

зіставленні із даними інших говірок і мов, можна досягти повного розкриття внутрішньої форми топоніма» [47, с. 45].

В. Німчук створив ряд термінів та впорядкував уже наявні. Саме за його ініціативи були введені такі лінгвістичні поняття: автоетнонім, аллоетнонім, антропонім, астіонім, гелонім, гідронім, ергонім, катойконім, комонім, лімнонім, макротопонім, топонім, хоронім, етнонім. У коло інтересів мовознавця входила українська псевдонімія й криптонімія.

С. Вербич, аналізуючи дослідження другого етапу розвитку української ономастики, вказує на ґрунтовність і сумлінність дослідників у підході до вивчення онімного матеріалу, що спричинене розумінням перспективної стратегії розвитку української ономастики і намаганням детально вивчити історію кожної назви в системі споріднених онімів [16, с. 256].

Третій період – кінець ХХ ст. до сьогодні. У цей час відбувається остаточне оцінювання та розуміння важливості ономастичного надбання минулого, коли було закладено підґрунтя для існування та розвитку цього розділу лінгвістики, вдосконалення методології науки та визначення перспектив подальших досліджень у галузі.

«Наприкінці ХХ ст. розпочинаються дослідження в галузі літературної ономастики, що спричинено виразною характеротворчою функцією оніма в художньому тексті» [50, с. 116].

На початку ХХІ ст. появляється інший напрям ономастики, що вивчає власні назви з конотативним значенням (конотоніми) – конотоніміка (Ю. Карпенко, Н. Фєдотова).

Новим напрямом, започаткованим, як і попередній, Одеською лінгвістичною школою, є типологічне або міжмовне вивчення онімів. Його виникнення зумовлене переходом від описового до зіставного аналізу власних назв. Так, О. Складенко, у своїй праці «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України» [61], зіставила структуру й семантику українських та американських назв поселень. Цей аспект дослідження дає можливість краще усвідомити будову онімної системи рідної мови в порівнянні з іноземною.

Перед тим, як перейти до спроб виокремлення базової одиниці ономастикону, потрібно дати чітке визначення цьому терміну. У трудах провідних мовознавців немає його остаточного визначення, тому наведемо кілька варіацій з різних авторитетних джерел:

– Ономастикон – це репертуар власних імен певного етноса, соціума або періода [25, с. 457].

– «Ономастикон – це сукупність усіх власних імен мови» [71, с. 45].

– «Ономастикон – сукупність онімів у певній мові, формі існування мови, функціональному стилі, сфері вживання мови, творчості мовної особистості, тексті, дискурсі, на певній території, у певний історичний період розвитку мови» [40, с. 30].

У всіх цих визначеннях ми бачимо спільну думку: ономастикон – це сукупність онімів у певній сфері вживання, яка обмежена певними параметрами. У кожній мові усі слова, що позначають предметність, тобто іменники, поділяються на дві великі групи:

- 1) загальні;
- 2) власні.

Розділ мовознавства, який вивчає власні імена, історію їх виникнення, розвитку, і функціонування, їх будову, системну організацію називається ономастикою (або ономатологією) (від гр. *онума* – ім'я і *logos* – слово, вчення).

Ономастика є одним із розділів лексикології, хоч останнім часом робляться спроби розглядати її як окрему галузь мовознавчої науки [11, с.110].

За напрямками дослідження ономастику прийнято розділяти на теоретичну, описову, історичну, прикладну, та ономастику поетичну, а за об'єктами дослідження – на:

- 1) топоніміка – вивчає власні імена географічних об'єктів, наявність яких зумовлює поділ топоніміки на: ойконіміку (населені пункти); гідрохіміку (водні об'єкти); ороніміку (гори та інші об'єкти рельєфу);

- 2) антропоніміку – досліджує власні імена людей;

- 3) етноніміка – вивчає етнічні назви, тобто назви народів, племен;
- 4) зооніміка – займається власними іменами (кличками) тварин;
- 5) астроніміка – вивчає назви небесних тіл космічних об'єктів тощо [11, с.110].

1.1.2 Аспекти та підходи до вивчення ономастики

Аспекти ономастичних досліджень різноманітні. Із розвитком цієї науки формувалися й її види, які згодом об'єдналися в окремі категорії. У сучасних дослідженнях пропріальної лексики Виділяють:

1) «описову ономастику, яка є фундаментом ономастичних досліджень та дає загальнофілологічний аналіз і лінгвістичну інтерпретацію зібраного матеріалу;

2) теоретичну ономастику, що вивчає загальні закономірності розвитку й функціонування ономастичних систем;

3) прикладну ономастику, що має тісний зв'язок з практикою присвоєння імен, з функціонуванням імен у живому мовленні та проблемами найменувань і перейменувань. У працях із прикладної ономастики подаються практичні рекомендації картографам, біографам, бібліографам, юристам;

4) ономастику художніх творів як одну із найважливіших складових поезики. Як зазначає Л. Ковбасюк у своїй розвідці, ця наука є досить молодою порівняно із іншими розділами ономастики, тому «назва нової галузі – літературна ономастика (літературно-художня ономастика або поетична ономастика) до цього часу залишається дискусійною і невизначеною остаточно». Багато зробив для її розвитку у слов'янських країнах В. Калінкін. Він розробив методологічну базу цієї галузі [31, с.3];

5) історичну ономастику, що вивчає історію появи імен та їх відображення в іменах реалій різних епох;

6) етнічна ономастика, вивчає виникнення назв етносів та їх частин у зв'язку з історією етносів, співвідношення етнонімів з іменами інших типів, еволюцію етнонімів, що приводить до створення топонімів, антропонімів, зоонімів, зв'язок етнонімів з назвами мов (лінгвонімами)» [18, с. 256].

О. Карпенко в окремий аспект дослідження виділяє когнітивну ономастику, яка, на думку мовознавця, вирішує такі проблеми: «1) буття власних назв у ментальному лексиконі; 2) форми концептуалізації власних назв; 3) форми та функції онімічних концептів у мові мозку; 4) способи організації онімічних концептів у онімічні фрейми на ґрунті уніфікованих конструкцій знань про їх зв'язки з позамовними носіями» [24, с.34].

Н. Колесник у своїй розвідці «Кроскультурний аспект вивчення власних назв» [33], акцентує увагу на інтердисциплінарності ономастики та її специфічній можливості, яка дозволяє досліджувати рівень спорідненості між культурами, порівнюючи схожість власних назв у мовах, якими користуються носії. У зв'язку з цим дослідниця виокремлює новий аспект науки про власні назви – кроскультурний.

На початку 2000-х рр.. формується новий напрям ономастики, що вивчає оніми з конотативним значенням (конотоніми) – конотоніміка. Ономастами, що працювали у цій сфері є Ю. Карпенко та Н. Федотова.

Іншим напрямом, започаткованим, Одеською лінгвістичною школою, є типологічні студії з пропріальної лексики. Їх поява зумовлена переходом від описового до компаративістичного аналізу власних назв. Так, О. Складенко, у своїй праці «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України», зіставила структуру й семантику українських та американських назв поселень. Цей аспект дослідження дає можливість краще усвідомити будову онімної системи рідної мови в порівнянні з іноземною [61, с. 10].

Підходів до вивчення ономастики налічується значно менше ніж аспектів. Ми погоджуємося із думкою В. Васильєвої, яка пропонує виділяти лише два найголовніших:

а) комплексний – дослідження онімів у всіх аспектах. Його притримуються усі представники сучасної ономастичної школи

б) інтегрований – «що базується на понятті «ономастична інформація», тобто комплексі знань носія мови, до якого входять інформація про онім як мовну одиницю, інформація про денотат, а також асоціації (конотації), якими

оперує онім для окремого носія мови або лінгвокультурного співтовариства» [7, с. 5].

Отже, сучасна ономастика – «це наукова лінгвістична дисципліна, що має своїм колом проблем і методів. Ономастичні дослідження допомагають вивченню шляхів міграції окремих етносів, виявлення місць їх колишнього проживання, встановлення більш давнього стану окремих мов, визначенню мовних і культурних контактів різних етносів»[18, с. 256].

Ономастика, наука про імена власних всіх типів, про закономірності їх розвитку та функціонування. Лінгвістична ономастика у своїй основі включає історичний, географічний, етнографічний, культурологічний, соціологічний, літературознавчий компонент, що допомагає виявляти специфіку іменованих об'єктів і традиції, пов'язаних з їхніми іменами, що виводить ономастику за рамки власне лінгвістики і робить автономною дисципліною, що використовує переважно лінгвістичні методи.

Імена власні жваво реагують на події в природі і суспільстві зміни, тому імена власні можуть служити хронологізаторами текстів, а також історичних та археологічних пам'яток. З огляду на особливу консервативність імен власних вони переживають епоху, в яку вони були створені, зберігаючи свідчення більш давнього стану мови, і містять велику мовну і позамовну інформацію, отримати яку можна тільки лінгвістичними методами.

Все різноманіття світу речей (реальних, гіпотетичних і придуманих фантазією людини) складає первинну основу для імен - загальним, як узагальнюючих аналогічні факти і власних, як виділяють окремі предмети в ряду названих за допомогою імен загальних.

Подібно до того, як іменовані речі розміщуються на земному (і неземному) просторі, які називають їх слова у свідомості мовця також мають просторове розміщення, аналогічне для жителів однієї і тієї ж місцевості, різне у жителів віддалених територій. Воно може бути несхожим на реальне розміщення іменованих об'єктів, але воно існує і служить каркасом, що підтримує денотати імен.

«Ономастичний простір – це іменний континуум, що існує в уяві людей різних культур і в різні епохи заповнений по-різному. У свідомості кожної людини ономастичний простір присутній фрагментарно. Досить повно воно виявляється лише при спеціальному дослідженні» [18, с. 300].

Отже, ономастика – комплексна спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена різних типів. Використовує дані історичної географії, етимології і ономастики - розділу лексикології, що вивчає власні імена.

1.1.3 Розвиток ономастики в Україні.

В період 60–70-х рр. ХХ ст. вважають найпліднішим для української ономастики. Головну увагу на той час приділяли двом ономастичним підрозділам – топоніміці й антропоніміці. Зауважимо, що розвиток ономастики в Україні взагалі починається з розроблення питань топоніміки [47, с. 52].

Це було зумовлено розумінням виняткового значення топоніміки для розв’язання багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства, наприклад для виявлення прихованих у топонімах слів, які сьогодні відсутні в мові. Першорядним завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв’язок із місцевими топографічними реаліями, а крім того, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи ті назви, на зіставленні їх із даними інших говірок і мов, можна досягти більш-менш повного розкриття внутрішньої форми топоніма [60, с. 53].

Саме такий підхід і зумовив, очевидно, своєрідний «ономастичний вибух» того періоду. За цей час опубліковано низку спеціальних збірників:

«Питання ономастики» (К., 1964), «Українська діалектологія та ономастика» (К., 1964), «Територіальні діалекти і власні назви» (К., 1965);

окремі монографії: Карпенко Ю.О. «Топонімія гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій» [26], його ж «Топонімія Центральних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» [28], і «Топонімія східних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» [27]; інші видання: «Тези III

Республіканської ономастичної (гідронімічної) конференції»[1], «Гідронімічний атлас України (проспект)» [10].

У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інституті української мови НАН України). У зазначений період українські активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний (сьогодні, на жаль, дослідники ним часто нехтують). Опубліковано ойконімні карти – Є.М. Посацької-Черняхівської, М.М. Пещак; гідронімні – А.П. Корепанової, І.М. Железняк, О. С. Стрижака, А.П. Непокупного [37, с. 10].

Отже, процес етимологізування власних назв ґрунтується на таких основних принципах:

1) визначення словотвірної моделі (типу) назви;

2) з'ясування твірних апелятивів;

3) виявлення семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива. Таким чином, інтерпретація власної назви має ґрунтуватися передусім на традиції порівняльно-історичного мовознавства, а також враховувати й досягнення теорії мовних контактів, оскільки складно назвати онімікон, який би сформувався в моноетнічному середовищі. Саме другий чинник вимагає досить прискіпливої уваги дослідників, бо потребує детального вивчення мовної історії регіону, у якому сформувалася та чи інша назва. При цьому неможливо обійтися без зіставлення конкретного оніма з формально подібними. Щоб таке зіставлення не виявилось суто зовнішнім (випадковим, коли порівнюють генетично неспоріднені форми, що виникли внаслідок еволюції цих лексем), воно має ґрунтуватися на системі фонетичних відповідників, установлених порівняльно-історичним мовознавством.

На жаль, у колі ономастів та інших лінгвістів, які цікавляться етимологією онімів, не завжди дотримуються цього принципу, що й відбивається відповідно на науковості висновків таких досліджень. Крім того, онімікон певного регіону обов'язково зазнає впливу не лише мовних

(спричинених самою природою назви та її твірної основи), але й позамовних чинників (історичних, соціальних природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбувалося становлення певної назви, призводить до необґрунтованої або й зовсім неправильної етимології. Це означає, що етимолого – ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики – і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву. Такий підхід уможливить уникнення крайніх позицій в етимологізації онімного матеріалу – назва тільки слов'янська або назва лише неслов'янська при допустимості прямо протилежних версій, оскільки в багатьох випадках дослідники до уваги беруть лише сучасний стан онімів, незважаючи на їхню мовну історію.

Таким чином, перспективи розвитку діахронійних досліджень онімної лексики залежать від того, наскільки послідовно в них буде реалізовано принципи системності й історизму в підході до тлумачення онімного матеріалу.

Перспективою розвитку української ономастики є найважливіше значення, яке має так звана фондова ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що безпосередньо пов'язані з історичною (передусім) лексичною спадщиною народу. Це насамперед гідроніми, ойконіми, антропоніми, етроніми. Перші два класи тісно пов'язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо. Саме таку їхню специфіку можливо зафіксувати лише на місці. З цього приводу зростає особлива роль регіональних ономастичних осередків. І головне завдання академічного відділу – налагодити з ними необхідну конструктивну співпрацю, що виллється з часом у створення всеукраїнського онімного фонду – головної емпіричної бази вітчизняної ономастики.

На сьогодні такої співпраці повною мірою не налагоджено. Очевидно, це зумовлено відсутністю його ролі, яку досить успішно виконувала Українська ономастична комісія, яка в наступні періоди (з різних причин) поступово втрачала свої позиції. Відповідно центр ваги перемістився на відділ ономастики Інституту української мови, який, проте, не може виконувати повноцінно такої

функції, оскільки перед ним поставлені передусім науково-дослідницькі завдання. Можливо, ситуація поліпшиться з відновленням діяльності Української ономастичної комісії, яка й зосередить свою роботу на координуванні ономастичної співпраці академічного центру й ономастичних осередків.

«Важливою проблемою у контексті сказаного, на сьогодні є проблема - опис і аналіз емпіричних фактів і даних спостережень на належному науковому рівні, оскільки неодноразово в колі самих ономастів та інших лінгвістів звучать заклики до посилення науково-теоретичного рівня досліджень з усіх основних розділів ономастики з огляду на певне зниження фаховості ономастичних робіт» [67, с. 77].

Це питання багатогранне, тому його слід охарактеризувати детальніше. Особливу увагу, на нашу думку, тут слід приділити діяхронному аспекту ономастичних студій. Як відомо, одним із найефективніших підходів до вивчення власних назв є етимологічний, який дає змогу дослідити всі рівні структури (фонетичної, морфологічної, словотвірної) оніма, а також відновити його базову (доонімну) семантику. визначити ймовірний час постання конкретної назви, з'ясувати її етнічну належність за тими мовними законами, які відображені в назві. Варто пам'ятати, що якоїсь особливої ономастичної етимології немає.

«Онім, утворений здебільшого на основі певної загальної назви, то відповідно його походження з'ясовуємо в межах загальної етимології» [67, с. 78].

1.2 Вивчення неофіційного антропонімікону

1.2.1. Генеза наукових досліджень прізвицьк

Власні назви на позначення людей є вагомим пластом у мові. Паралельно з офіційними онімами (прізвище, особове ім'я та патронімами (найменування по батькові)) існують також і неофіційні (вулична назва, прізвисько, побутовий варіант імені). Однак офіційні власні назви досліджені докладно, тоді як

народнопобутові найменування проаналізовано у незначній кількості, переважно в студіях з регіональної ономастики. Тому їх вивчення як невід'ємного компоненту побуту кожного населеного пункту є перспективною сферою наукових студій. П. Чучка стосовно цього зазначає: «Ми дивимося на прізвиська як на розкішний заповідник, у якому ще повнокровним життям живе те, що поза ним, в інших антропонічних класах, давно вже безповоротно відійшло в забуття» [89, с. 168].

Неофіційний антропонімікон як мовне явище цікавили багатьох вітчизняних і закордонних мовознавців (О. Антонюк [3], Г. Аркушина [63], Г. Бучко [4], Д. Бучка [5], І. Козубенко [32], М. Лесюка [39], М. Наливайко [43], З. Нікуліну [44], В. Німчука [47], М. Торчинського [75], М. Ушакова [80], М. Худаша [83], та ін.). Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [53], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [81], В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини) [86], П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття) [88], Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся) [92].

В. Тихоша в праці «Семантика сільських прізвиськ Херсонщини» приділила увагу семантичному аналізу прізвиськ, а також проаналізувала виникнення прізвищ взагалі. Дослідниця зазначає, що колись людина мала тільки ім'я, яке давалось їй за певною ознакою, яку батьки бачили в своїй дитині: *Білава, Величко, Краско, Кудрик, Рудик, Русин, Чорниш, Малуша, Малюта, Малишко, Сивоок, Білолоб* [74, с. 202]. Деякі з імен виражали аналогічний зміст, але метафорично через «назви анатомічних понять, істот, предметів домашнього вжитку, рослин (*Білка, Брус, Жук, Голубка, Малина, Мізунець*), трохи менше було у наших предків імен, які характеризували людину за її внутрішніми (психічними чи фізіологічними) рисами (*Безсон, Гніваш, Добрило, Живко, Мовчун, Мудрик*), а також немало імен, які називали новонародженого за часом або за місцем появи його на світ (*Дорог, Милена, Любава, Найда, Бажан тощо*)» [74, с. 203].

Окремі з імен мали вплив на риси характеру немовляти (*Вовк, Огнян*), «відвернути від нього хворобу, смерть (*Дабижжа, Ненаш, Продан*), припинити народження дітей у багатодітній сім'ї (*Доста, Нетреба*), побажати іменованому плодючості (*Родин, Лозан*)» [74, с. 203].

Важливим є факт, «що частина слов'янських імен на кінець першого початок другого тисячоліття нової ери виражала не стільки об'єктивний стан речей, скільки суб'єктивне бажання батьків бачити свою дитину саме такою (здоровою, вродливою, відважною, розумною, спритною, щасливою), а не якоюсь іншою. Це стосується, передусім, давніх слов'янських імен, що складаються з двох основ: *Божидар, Ждимир, Войніг, Дзвенислав, Доброгость, Мироніг, Мстислав, Радимисл, Судивой, Радобор, Ярополк, Святослав...*, які були поширені серед елітарної частини суспільства» [74, с. 203].

А. Коваль у праці «Життя і пригоди імен» зазначає: «Прізвиська як особливий вид антропонімів стали об'єктом дослідження з ХІХ століття. Однак ще з княжих часів простежуємо окремі факти щодо генези імен та прізвиськ, які тоді були суміжними. Найдавніші прізвиська – це ті, які виникли в результаті «пересування» дохристиянського імені на друге місце після календарного (між ними в офіційних документах могло стояти ще ім'я батька)» [30, с. 154-155].

У ХІІІ столітті до імен стали додавати індивідуальні прізвиська, щоб відрізнити людей з однаковими іменами.

Унаслідок стрімкого розвитку суспільства та зміни роду відносин між людьми «важливим стало не тільки називати особу, але й ідентифікувати її, визначивши її місце щодо інших членів соціуму. Для цього обирається лексема, що виконує функцію власного імені особи, тобто людині надається ще й прізвисько, що підкреслює її індивідуальність: *Андрій Великий, Федір Овчина, Петро Лопата, Дмитро Притика, Юрій Телепень*». П. Чучка стверджує, що таке явище в українському онамистиконі «з'являється у зв'язку з тим, що у багатодітних сім'ях у давнину всіх синів називали по батьківській лінії, а дочок – по материній. Звідси одноймення братів і сестер. Отже, одна із причин появи прізвиськ – звичай одноймення» [89, с 46-47].

Плутанина через однакові імена у родині ставала частішою. Це послугувало однією із основних причин вигадування прізвищ, як нової форми ідентифікації особи.

Г. Півторак у своїй праці «З історії власних імен людей у Київській Русі» [55] проаналізував особливості неофіційних найменувань у різних верствах населення. Мовознавець зробив висновок, що «й князі мали прізвища, які певним чином їх характеризували: Буй Тур Всеволод, Яр Тур Всеволод у «Слові о полку Ігоревім» – це складене найменування, куди входять князівське особове ім'я Всеволод, епітет-характеристика (буй – буйний, сміливий, яр – «яростний», гарячий) і Тур – прізвишко князя. Прізвишком галицького князя Ярослава було слово Осмомисл. Прізвишками були слова «Грозний», «Тишайший», «Темний» у московських князів, бо вони не передавалися нащадкам, а позначали лише одну людину» [55, с. 70].

Кожне прізвишко, коли його давали, щось несло якесь нове смислове навантаження: це був опис характеру, незвичайної риси зовнішності, згадка про хороші чи погані звички людини, друге ім'я, яке побутувало у сім'ї, та навіть визначна подія у житті особи.

Як зазначає Л. Успенський: «боярин Андрій Харитонович, який першим одержав від великого князя московського Василя Темного прізвишко «Толстой», був, безумовно, людиною дебелою, товстою. Влучна назва, дана одній людині, може бути повторена в тотожній ситуації (Приймак, Лисий, Біловус), а пізніше стати з прізвишка прізвищем» [74, с. 202].

Першим дослідником української антропонімії мовознавці називають І. Франка. Він написав студію «Причинки до української ономастики», у якій порушує проблеми народної антропонімії, наголошуючи на тому, «що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, що досліджує структуру мови, так і для історика та етнографа» [82, с. 421].

Важливим є дослідження І. Сухомлина, який у науковій статті «Українські прізвища людей як власні родові назви» доводить, що «... прізвища неможливо глибоко аналізувати без урахування їх системного зв'язку

з прізвиськами – цими найдавнішими особовими назвами, які були первісним і єдиним взірцем для творення усіх форм сучасних родових особових назв» [71, с. 38].

Значним внеском у дослідження українських прізвиськ стала поява у другій половині XIX ст. праці австрійця Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen» (1860 р.) («Структура слов'янських імен») [99], де було розглянуто будову власних назв.

Посилюватися розвиток антропоніміки східних слов'ян, починає з другої половини XX ст., коли виходить праця «З історії української антропонімії» [84]. М. Худаш акцентує увагу на історичній основі системи власних назв на позначення осіб українського народу, це потребує, «... щоб різні явища української антропонімії розглядалися історично, в нерозривному зв'язку з історією її носія – українського народу, і в зв'язку з відповідними явищами в антропонімії інших слов'янських народів» [84, с. 5].

Праця М. Сумцова «Уличные клички» [68] виявляє унікальність предмета дослідження в різних галузях (історії, етнографії, лексикології). Науковець зазначає, що неофіційні найменування зберігають у собі стародавню лексику, побут та життєві події. Автор уперше пропонує анкетний та народноетимологічний підхід, без якого неможливо повнозначно проаналізувати прізвиська, тому що вони «залишаються або зовсім незрозумілими або фальшиво зрозумілими без попередньої довідки у самих селян» [68, с. 405].

Визначною є праця В. Охримовича «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних» [52], в якій дослідник виокремлює п'ять груп найменувань: «матерню («прозвище» по матері), родову («прозвище» за найстаршим членом роду), батьківську («прозвище» утворене від імені чи прізвиська батька), ґрунтову («прозвище» від іменування особи, на чийй землі живе), індивідуальну («прозвище» від індивідуального прізвиська)» [52, с. 302-307]. «Від того часу пішли прозвища сільські і урядові різними дорогами і розійшлися далеко від себе. Урядові закаменіли в тій формі, в якій їх вписано

до книг, стереотипно переходили від батька на сина, з мужа на жінку, з нелюбної матері на нелюбну дитину, вічно незмінні і вічно послухні параграфам кодексу цивільного, натомість сільські прозвища як перше жили, так і далі жують повним життям органічним» [52, с. 303]. Пізніше така ознака зникла, й офіційні прізвища відокремилися від неофіційних.

В. Ястребов у дослідженні «Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк» [98], досліджує прізвиська цієї частини України. Він намагається пояснити походження неофіційного антропонімікону й прокласифікувати його. [98, с. 308-309].

Окрему увагу варто приділити працям, присвяченим фундаментальним дослідженням вітчизняних науковців. Однією з найкращих на сьогодні є дисертація на здобуття ступеня доктора філологічних наук П. Чучки «Антропонімія Закарпаття» [89], на основі якої була опублікована 2008 року монографія. Мовознавець системно проаналізував прізвиська у згаданій місцевості, зробивши акцент на їх семантиці. П. Чучка зауважує, що «саме в неофіційних антропонімах продовжують «жити» явища, які припинилися в інших класах пропріальної лексики та загальних назвах» [89, с. 608].

Лінгвіст усьому неофіційному антропонімікону дає назву «прізвиська», не виокремлюючи псевдонімів та вуличних назв. Він зазначає, що прізвиська є символом людини, який «водночас може бути й засобом індивідуальної характеристики цієї особи за її певними ознаками чи за відношенням її до чогось» [89, с. 153].

Автор зауважує, «що цей клас антропонімів недостатньо опрацьований, оскільки відсутня «упорядкована термінологія» для нього (прізвисько, вуличні клички, сільські прозвища, народні родові прізвища, прозвища, вуличні прізвиська, назвища, назвиська та ін.) та й невизначений самий обсяг поняття «прізвисько»» [89, с. 154].

Досліджуючи антропонімію Закарпаття, П. Чучка доходить висновку, що вторинні назви осіб – «найбагатший та найрізноманітніший антропонімний клас». Учений вказує на те, що прізвиська «функціонували ще задовго до появи

прізвищ, та й продовжують широко функціонувати і тепер. Вони є дуже потрібними в умовах сільського проживання, де «при високій частотності прізвищ і мізерному іменному репертуарі» вони є «тим засобом, що успішно компенсує потреби диференціації та ідентифікації особи в невеликому колективі» [89, с. 156].

Грунтовною лексикографічною працею є «Словник прізвицьк північно-західної України» [63], упорядником і редактором якого є Г. Аркушин. Автор висловлює думку про те, що аналіз прізвищ дозволяє виділити кілька мотиваційних груп, «однак бувають мотивації, характерні всім (або майже всім) антропонімам цього виду, незалежно від часу та території фіксації» [63, с. 3].

Н. Остах проаналізувавши прізвиська Холмщини, зробила висновок, що «на експресивне вираження прізвицьк впливає як просторовий чинник (обмеженість замкнутого колективу), так і часовий (тривалість побутування)» [49].

Вагомим аспектом є історичне вивчення прізвицьк на матеріалі різних епох та періодів. Ця традиція сягає праць І. Крип'якевича «Львівська Русь в першій половині XVI ст.» [35], де науковець окрему увагу приділяє іменам і прізвицькам руського міщанства, незважаючи на те, що прізвиська серед міщан є нерегулярним явищем.

Традиції опису прізвицьк минулих століть у праці І. Крип'якевич «Львівська Русь в першій половині XVI ст.» [35] на початку XX ст. були продовжені М. Корниловичем який на основі опрацьованого архівного матеріалу із Волині XVIII – першої половини XIX ст., виділив дві групи прізвицьк:

1) «писані», що були записані в офіційних документах і згодом набули офіційного статусу прізвища;

2) вуличні прізвиська, які побутували лише в неофіційних розмовах [34, с. 129].

М. Худаш у розвідці «З історії української антропонімії» [84] вперше дослідив вплив екстра - та інтралінгвальних чинників на походження,

семантику, побудову та сферу вживання прізвищ. Науковець описав як «ідентифікаційна роль прізвища виявляється в народно-побутовій сфері [84, с. 81].

Визначними у цій сфері досліджень прізвищ також є наукові розвідки Р. Остаха «Українська антропонімія першої половини XVII ст. Чоловічі особові імена (на матеріалі Реєстру Запорізького війська 1649 р.)»[51] , у якій автор робить акцент на власне слов'янських прізвищах, що походять з давнини і християнських прізвищах як особливої групи антропонімів; студія Л. Гумецької «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.» [14], у якій проаналізовано дериваційні особливості власних та загальних назв, знайдених в архівних документах XIV-XV ст.

Отже, період до XIX ст. характеризується наявністю неофіційних власних назв на позначення людей в метриках, грамотах, купчих, а також історіографічній та художній літературах. У середині XIX ст. з'являються різні підходи до вивчення пропріальної лексики, зокрема історичний та лінгвістичний.

Із середини XX ст. актуальними проблемами дослідження неофіційного антропонімікону стають розробка термінологічної системи та методології. Головним завданням цього періоду було формування емпіричної бази для подальших наукових досліджень.

1.2.2 Огляд студій, присвячених неофіційному антропонімікону кінця XX – початку XXI ст.

Дослідження пропріальної лексики, зокрема й неофіційного антропонімікону, кінця XX – початку XXI ст., характеризуються появою різноманітних класифікацій онімів, за основу яких береться територіальний та соціальний принцип.

Була створена карта поширення прізвищ, яка кожного року поповнюється новими онімами, що розповсюджені на різних територіях

України . Останні дослідження презентують неофіційні назви осіб з різних куточків держави:

- 1) північні регіони (Н. Шульська та І. Козубенко),
- 2) Херсон та Одещина (В. Тихоша, Г. Сенник),
- 3) Західна Україна (Г. Бучко й Д. Бучко, Б. Близнюк, П. Чучка),
- 4) Луганщина та Донеччина (О. Антонюк, Н. Фєдотова).

Порівняно із попереднім періодом стрімко розвивається ономастична лексикографія. Ґрунтовними працями у цій сфері є праці Н. Шульської «Словник прізвицьк жителів межиріччя Стиру та Горині» [95], де подано і класифіковано більш ніж три тисячі найменувань; Г. Аркушин уклав «Словник прізвицьк північно-західної України», «який містить понад 19 000 словникових статей (самих прізвицьк у декілька разів більше). На початку словника мовознавець висвітлює власні погляди і спостереження щодо причин мотивації прізвицьк, їхніх словотвірних характеристик та психологічних особливостей стосовно цього антропонімного класу» [63, с. 3-8]. У створенні цієї праці йому допомагали студенти, магістри та аспіранти Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Сьогодні мовознавці-ономасти розробляють нові класифікації, відповідно до зібраного ними матеріалу. Цей матеріал доводить припущення лінгвістів про широке поле мотивацій, які в деяких випадках не є прозорими і вгадуються лише після безпосереднього роз'яснення інформатором або так і залишаються загадкою для ономастів.

О. Антонюк у статті «Семантика прізвицьк, що вказують на психічні (внутрішні) риси людини (на матеріалі антропонімії Донецької області)» досліджує значення вторинних назв за психічними (внутрішніми) особливостями носія. Лінгвіст подає таку думку: «Серед сучасних прізвицьк Донеччини, мотивованих психічними (внутрішніми) рисами людини, домінують ті, що вказують на характер чи темперамент. У таких неофіційних найменуваннях закарбовано відомості про сукупність стійких психічних

властивостей людини, особистих рис, виявлених у поведінці й діяльності, а також у мірі її життєвої активності» [2, с. 23].

Такі оніми становлять третину від усієї пропріальної лексики цієї групи.

Аналізуючи морфологічний спосіб творення прізвищ Львівщини, М. Наливайко зазначає: «Досліджувані прізвища утворилися, здебільшого, шляхом додавання до власного імені, прізвища, прізвища патронімних, матронімних, андронімних суфіксів. Іменування, утворені морфологічним способом, становить 35 % від загальної кількості прізвищ» [43, с. 107].

Ю. Редько у передмові до «Словника сучасних українських прізвищ: у 2-х т.» робить узагальнення що стосується деривації українських неофіційних найменувань: «Прізвища і прізвища (за винятком лише незначної кількості іншомовних за походженням) – це назви, утворені самим народом за законами національного словотворення, а їх твірні основи – національна апелювальна лексика та власні назви інших класів» [58, с. 7].

Дослідження неофіційних антропонімів зацікавлювало не лише ономастів. Більшість лінгвістів переконані, що такі оніми несуть концептуальну інформацію й є носієм архетипів та національного коду українців. Прізвища – засіб ідентифікації не лише окремої особистості, а й цілої нації.

Так, О. Павлушенко у науковій розвідці «Неофіційні найменування як засіб концептуалізації позамовної дійсності» зауважує: «Концептуальний аналіз неофіційних антропонімів, нам видається, доцільно здійснювати в лінгвокультурологічному аспекті. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення прізвищ передбачає виявлення в їхній змістовій структурі оцінного компонента. Основним засобом вираження категорії оцінки в цих онімах є конотація. Вивчення конотативних складників змісту прізвищ допоможе доповнити новими рисами ментально-психологічну характеристику українців, розширити уявлення про моральні, етичні особливості нашого етнокультурного простору» [54, с. 103].

Ономасти, використовуючи тенденції, які панують у сучасній методології, розробили гендерну класифікацію, де окремо досліджуються

жіночі та чоловічі прізвиська. У ній же простежуються феміністичні погляди, які ґрунтуються на відмові від прізвиськ жінок, які походять від прізвиська, прізвища чи роду діяльності чоловіка або батька. Доречним до цієї проблеми є вислів О. Антонюк про те, що «на Донеччині андроніми найчастіше вживаються поза очі, бо носії, особливо молоді заміжні жінки, нерідко ображаються, коли їх так називають. У дослідженні ці додаткові неофіційні назви жінок за чоловіками, яким властиві такі ознаки, як вторинність номінації, використання в обмеженому середовищі, емоційна забарвленість та інші, ми аналізуємо як прізвиська» [3, с. 27].

Окремим предметом наукових студій із неофіційного антропонімікону є їхнє функціонування в художній літературі. Академік В. Виноградов в одній із своїх праць зауважував: «Питання про добір імен, прізвищ, прізвиськ у художній літературі, про їхню структурну своєрідність у різних жанрах і стилях, про їхні образні та характеристичні функції – велика й складна тема стилістики художньої літератури» [9, с. 38].

Цьому питанню присвячені статті І. Скорук «Онімія драматичних поем Лесі Українки як засіб здійснення творчого задуму» [62], О. Усової «Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового» [79].

Отже, сучасний етап ономастичних досліджень характеризується багатоаспектним вивченням неофіційних антропонімів. Найпоширенішими проблемами у розгляді науковців є розробка різноманітних класифікацій, укладання словників та карт поширення і різноманітності прізвиськ, а також дослідження неофіційного антропонімікону із точки зору новітніх методів: фемінізму та екзистенціалізму. Важливим є усвідомлення того, що прізвиська є національним надбанням, яке несе концептуальну інформацію.

1.2.3 Лінгвістичний статус прізвиськ в системі українських власних назв

Сьогодні досі не розроблено термінології, яка б однозначно окреслювала поняття «прізвиська», це спричинено тим, що, як зазначалося вище не існує єдиної класифікації неофіційного антропонімікону.

П. Чучка подає таке трактування терміна «прізвисько»: «вуличне прізвисько, кличка – вид антропоніма, неофіційне особове найменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу» [88, с. 494].

В. Чичагов стверджує, що «псевдонім є різновидом прізвиська» [87, с. 7], тоді як Н. Подольська наголошує: «прізвисько – додаткове ім'я, дане людині, особами, що її оточують, відповідно до характерної риси, обставини життя, якої-небудь аналогії» [56, с. 115]. На відмінну від псевдонімів, які обирають самі діячі, прізвисько дається іншими особами. Із попередньою думкою солідаризує

Н. Павликівська: «псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Основна відмінність полягає у призначенні та сфері використання» [53, с. 38].

Г. і Д. Бучки стверджували: «Сам термін прізвисько навіть по відношенню до індивідуальних іменувань не має чітких границь, він досить невиразний і неоднозначний» [5, с. 60].

У «Словнику української мови: в XI томах» подається таке трактування: «Прізвисько – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [64, с. 108].

Відомий дослідник антропонімії В. Охримович вважав: «Кожде прозвище є на те, щоби відрізнити одну людину від другої, і в тім напрямі прозвища є доповненням і підмогою імен хрестних, котрі у різних людей бувають однакові» [52, с. 204].

У передньому слові до «Словника прізвиस्क північно-західної України» Г. Аркушин зазначає: «Ні в чому іншому так не виявлена мовотворчість народу (в тому числі і дітей), як у прізвиських...Адже прізвиська ідентифікують окремого члена людського колективу, часто даючи йому додаткову характеристику, і служать для мовленнєвої ощадності. Спостережено, що

прізвиська найбільше використовують сільські жителі, при цьому у багатьох бувають однакові не тільки імена, а й патроніми, тому так поширені і активно функціонують тут прізвиська, де всі і все (або майже все) знають один про одного» [63, с. 3].

О. Антонюк, аналізуючи прізвиська Донеччини, які побутують у наш час, зазначає, що мешканці Сходу «уживають назви прізвисько, так прозивають (кого прозивають), так кажуть (на кого кажуть), так називають (кого називають) поза очі [3, с. 21]. Науковець акцентує увагу на розрізнені неофіційного антропонімікону за віком, професією та соціальним статусом: «У дитячому середовищі прізвиська називають *дражнилками*, а в молодіжному – *кликухою*, *поганялом*» [3, с. 21].

І. Огієнко писав: «*Прізвисько* – найменування, яке дається іноді людині, особливо у сільських громадах, щоб характеризувати його зовнішній вигляд, вдачу, звички, від *при+звати*» [41, с. 127]. В інших лексикографічних працях знаходимо такі трактування: «*Прізвисько* – назвисько, назва, дана від якоїсь якості душевної чи тілесної або за якимось діянням» [65, с. 419]; «*Прізвисько* – ім'я, яке приложили до когось за жартом чи за якимось випадком» [76, с. 485]; «*Прізвисько* – назва, дана людині крім її імені, і яка містить в собі вказівку на яку-небудь рису характеру, зовнішності, діяльності особи» [65, с. 913].

Неоднозначне визначення «*прізвиська*» знаходимо в працях О. Суперанської та А. Коваль: «Прізвиська представляють неофіційні найменування людей, присвоєні їм співвітчизниками (сусідами, товаришами по роботі, навчанні і т. д.» [46, с. 74]; «якщо до XVII ст. термін *прозвисько* використовували як рівноцінний синонім до терміна *особове ім'я*, то з XVII ст. його більше використовували в значенні додаткового другорядного іменування особи, здебільшого даного в жарт, в насмішку» [19, с. 155].

А. Коваль зауважує: «Влучна назва, дана людині, пізніше ставала її прізвиском... Прізвиська – це характеристики, які найчастіше даються позаочі, коли про когось розмовляють у третій особі» [30, с. 156].

В енциклопедії «Українська мова» П. Чучка наводить визначення поняття «прізвисько»: «вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу» [90, с. 494].

«Словар української мови» Б. Грінченка не має терміна *прізвисько*, але містить дефініції «прозивка» («насмішкувате прозвання») й дієслово «прозивати», тобто надавати «неофіційного ім'я»: *Не знає, як і батька її звать і прозивають; Царські слуги прозвали його Незнайком*» [11, с. 466].

В. Чигагов вважає, що прізвиська «надаються людям у різні періоди їхнього життя за тією чи іншою властивістю чи якістю цих людей, і під якими вони відомі звичайно у визначеному, часто досить замкнутому оточенні» [87, с. 5].

М. Худаш, зауважує, що «важливим компонентом «антропонімічної системи» є прізвисько», й дещо розширює цю дефініцію так: «Прізвиська – це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, в різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичним випадком, що з ними трапився, і під яким вони потім відомі лише в близькому оточенні» [83, с. 81-83].

Ю. Редько пропонує таке визначення: «Прізвисько – це неофіційна, незафіксована документами особова власна назва. Виникнення прізвиськ завжди було мотивоване, і його значення добре зрозуміле як носієві, так і тим, хто прізвисько вигадав. Прізвиськом користується відносно невелика кількість людей. Прізвисько має найчастіше насмішкуватий, глузливий характер, і через те носій переважно не любить, коли його так називають» [58, с. 8].

М. Наливайко в дисертації «Неофіційна антропонімія Львівщини» (2011) зазначає, що прізвисько – це «неофіційне найменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість» [43, с. 28].

Н. Федотова прізвиськами називає «антропоніми неофіційної сфери функціонування, які виражаються одним чи кількома словами та вживаються як стислі тексти, що відрізняються формальною структурно-семантичною нерозгорнутістю й розкриваються в мотиваційному / інтерпретаційному тексті. Вони характеризуються підвищеною інформативністю й емоційно-експресивною забарвленістю, компресують у своєму змісті характеристики зовнішніх і внутрішніх особливостей носія імені, імпліцитно представлені через асоціативний зв'язок із предметами чи явищами навколишньої дійсності» [81, с. 5].

М. Дуйчак, вважаючи, що прізвиська завжди мають прозору мотивацію, пропонує таке трактування цього терміна: «Прізвисько – це вид антропоніма, це додаткове ім'я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені). Прізвиська завжди вмотивовані. Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію» [16, с. 256].

Н. Шульська подає таке трактування терміна: «Прізвисько – це неофіційне одно – чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувач, щоб підкреслити особливу рису, що вирізняє людину серед інших» [93, с. 5].

Деякі лінгвісти досліджують прізвиська як вид фольклору, аргументуючи це тим, що вони несуть у собі важливу культурну інформацію.

С. Крижанівська одна з тих, хто підтримує цю думку. Дослідниця зауважує, що «прізвиська – різновид фольклору, одного з найважливіших об'єктів етнографії. Вони увібрали і відобразили смаки, спостережливість, оцінювання народу» [38, с. 100].

О. Суперанська на рівні із терміном «прізвисько» вводить поняття моделі: «Якщо ім'я відповідає моделі, воно сприймається як ім'я. Якщо воно за якимись параметрами (асоціаціями з апелятивами) не задовольняє ці моделі, структура його порушується і є причини говорити про прізвиськові утворення» [69, с. 189].

Існує багато термінологічних синонімів, які у свій час використовувалися замість звичного зараз терміна «прізвисько»: Г. і Д. Бучки – *на́зви по-ву́личному, продо́мки, прозі́вки* [5, с. 60]. О. Горбач – *притик, прі́зва* [12, с. 426], В. Корнилович – *наро́дні родові про́звища* [34, с. 128], Ю. Редько – *ву́лична клі́чка* [58, с. 8], В. Охримович – *сі́льські про́звища* [52, с. 303], І. Трійняк – *ім'я-прізвисько* [76, с. 5], М. Сумцов – *ву́лична клі́чка* [68, с. 406], І. Франко – *людо́ві про́звища* [82, с. 392],

Окремі лінгвісти, схилиючись до сучасних тенденцій, визначають прізвисько як знак: «якщо лексема сприйматиметься не тільки як характеристика певної особи, але й як і її ідентифікаційний знак, тоді утворюватиметься антропонім» [80, с. 67].

О. Даніліна в монографії «Прозвища в современном русском языке» аналізує неофіційні антропоніми як особливі знаки розвитку соціуму [15, с. 54].

У студіях Н. Федотової знаходимо думку про те, що «текст прізвиська як «макрознак». Лінгвокреативний процес творення прізвиська полягає в кодуванні знаків мотиваційного тексту в єдиному знакові-символі, який репрезентує характерні особливості образу людини, а значить, може називатися терміном «макрознак» [81, с. 159].

Отже, кожен ономаст, що досліджував неофіційний антропонімікон, подавав своє трактування терміна «прізвисько». Відповідно до них існують різні типи його сприймання: історичний, фольклорний, лінгвістичний, етнографічний, а також різні моделі: прізвисько-знак, прізвисько-концепт, прізвисько-соціальне явище, прізвисько-макрознак».

Ми у своєму дослідженні використовуватимемо дефініцію М. Худіша та В. Чичагова «особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні», оскільки вважаємо її найповнішою.

1.2.4 Класифікація неофіційних антропонімів

Проблема класифікації прізвищ турбувала дослідників ще з початку ХІХ ст. В ономастиці немає єдиної класифікації цих антропонімів. За твердженням Р. Осташа відсутність структурування «зумовлено величезною гнучкістю прізвищ, їх здатністю пристосовуватися до різноманітних обставин» [50, с. 118].

В. Охримович виділяє п'ять типів іменування: «матерню («прозвище» по матері), родову («прозвище» за найстаршим членом роду), батьківську («прозвище» утворене від імені чи прізвища батька), ґрунтову («прозвище» від іменування особи, на чийй землі живе), індивідуальну («прозвище» від індивідуального прізвища)» [52, с. 302-307].

У студії «Причинки до української ономастики» І. Франко виокремлює такі типи прізвищ за походженням:

- 1) утворені з особистого, себто хресного імені родичів, батька або матері, найчастіше батька, або через батька від особистого імені діда, прадіда;
- 2) утворені від назви місцевості і то або первісної, звідки прийшов даний рід, або нової, де він живе;
- 3) утворені від визначних прикмет фізіономії або характеру;
- 4) утворені від ремесла та заняття;
- 5) утворені від числівників;
- 6) утворені від звірів;
- 7) утворені від рослин;
- 8) утворені від назв страв;
- 9) утворені на основі певних історичних подій;
- 10) утворені під впливом гумору та насмішки;
- 11) прізвища, що вказують на чужоземне: татарське, румунське, німецьке, московське походження предка – носія» [82, с. 397].

Г. Архипов на відмінну від І. Франка виокремлює вдвічі менше груп: «а) прізвища, дані рідними, родичами чи батьками, які служать другими іменами (найчастіше серед представників старшого покоління);

б) прізвиська, дані чужими людьми, які закріпилися за іменованими як неофіційні імена;

в) тимчасові прізвиська (найчастіше даються серед школярів);

г) прізвиська-табу (часто наявні серед молоді)» [4, с. 159].

П. Чучка розробив класифікацію генесіонімів (родичівських прізвиськ):

«патроніми – прізвиська за назвою батька;

метроніми – прізвиська за назвою матері;

пропатроніми – прізвиська за назвою діда;

прометроніми – прізвиська за назвою баби;

андроніми – прізвиська за назвою чоловіка;

гінеконіми – прізвиська за назвою дружини;

гіоніми – прізвиська за назвою сина;

гамброніми – прізвиська за назвою зятя;

адельфоніми – прізвиська за назвою брата» [88, с. 200].

М. Худаш у класифікації розділив прізвиська за сферою діяльності та емоційним навантаженням: «жартівливо-зневажливі, лайливо-зневажливі, професійні, за господарськими ознаками, емоційно-нейтральні» [83, с. 128–129].

У дисертації «Неофіційна антропонімія Західного Полісся» Н. Шульська емпіричний матеріал скласифікувала за «належністю і функціональними особливостями» на «індивідуальні, сімейно-родові, колективно-територіальні, групові та внутрішньосімейні неофіційні іменування» [92, с. 14].

М. Наливайко у статті «Неофіційна антропонімія сучасного села» [43] запропонувала таку класифікацію груп вторинних назв:

«відапелятивні прізвиська (за зовнішніми ознаками носія, за родом діяльності, за особливостями мовлення, за вчинками, пригодами носія);

відантропонімні прізвиська (родичівські (генесіонімні), відіменні прізвиська, відпрізвищеві, відтопонімні, прізвиська, мотивовані іменами, прізвищами відомих осіб);

сімейно-родові» [43, с. 341-343].

Вважаємо за доцільне послуговуватися цією класифікацією у своєму науковому дослідженні.

Отже, у слов'янському мовознавстві більшість класифікацій неофіційних найменувань зосереджується навколо трьох ключових аспектів: мотивації, семантики та структури. Найвиразнішими є мотиваційні класифікації, оскільки вони узагальнюють вторинні назви за фізичними, психічними рисами, родом діяльності, особливостями мовлення, територіальними ознаками.

Мотиваційну групу класифікацій широко доповнює семантична (змістова), яка тісно пов'язана з нею. Відтак, утворюються лексико-семантичні розряди лексики, від якої виникають прізвиська. Структурні класифікації вказують на групування неофіційних найменувань за компонентами та словотвірними засобами. В сучасних дослідженнях помітною тенденцією є тяжіння до багатоаспектних класифікацій.

1.3 Мікротопоніміка як об'єкт вивчення ономастів

Топоніміка – «розділ мовознавства, що вивчає топонімію, походження, значення, а також правопис власних географічних назв; географічні найменування та назви населених пунктів» [69, с. 198].

Її завданням є з'ясування доонімних значень, походження, а також зміни географічних назв. Аналіз цих онімів ураховує знання із суміжних дисциплін, зокрема історії, діалектології, етнографії, етимології.

В. Німчук, покликаючись на В. Ніконова, описує такі особливості топонімів:

- 1) «зберігає слова, які в сучасному лексичному складі мови можуть не функціонувати;
- 2) слугує визначенням значення слів, що є їхніми твірними основами;
- 3) визначає історичні межі поширення певних структурних типів власних географічних назв» [47, с. 50].

«Топонімія вміщує різні назви географічних об'єктів, відповідно до об'єкта дослідження» [69, с. 120].

Вчення про власні назви географічних об'єктів об'єднує у собі знання з географії, історії, лінгвістики та культурології.

«Топонім (назва географічного об'єкту) – конкретна адреса географічного об'єкту, прив'язка його до місцевості» [66, с. 80].

В. Ташицький подає таке визначення предмета топонімії: «предметом ономастичного дослідження, як відомо, є географічні назви та особові імена, тобто імена власні в найширшому значенні. У застосуванні до географічних назв це означає вивчення не тільки найменувань місцевостей, а й назв водоймищ, гір, країн та їх областей, островів і частин світу, а крім того, назв територіальних (полів, лугов, лісів, частин селищ), у містах – назв вулиць і площ» [72, 3].

Е. Мурзаєв акцентує увагу на тому, що «топоніміка – наукова дисципліна, яка розвивається на стику трьох наук: мовознавства, історії та географії – і комплексно користується їх методами для всебічного вивчення географічних назв» [42, 323]. Подібної думки дотримується також М. Янко. Мовознавець стверджує, що «тільки спираючись на мовні закони, на історію, на конкретну географічну обстановку, можна досліджувати географічні назви, в яких відбито природні особливості об'єктів, їх положення, господарську діяльність людей, назви народів, племен, імена видатних людей, народні звичаї тощо» [97, 9].

«Топоніми – розряд власних назв, зокрема назв географічних об'єктів, які, у свою чергу, поділяються на такі групи:

- 1) гідроніми (власні назви будь-якого водного об'єкта, природного або створеного людиною);
- 2) ойконіми (власні назви будь-якого поселення);
- 3) хороніми (власні назви будь-якої території, області, району);
- 4) ороніми (власні назви будь-якого елемента рельєфу земної поверхні);
- 5) гелоніми (власні назви болота, заболоченої місцевості);

- б) агрооніми (назви земельної ділянки, пасовиська, поля);
- 7) некроніми (власні назви місця захоронення);
- 8) дрімоніми (власні назви будь-якої лісової ділянки, лісу, гаю)» [69, с. 16–86].

Виокремлюють дві основні властивості топонімів:

1) прив'язаність топоніма до певного географічного місця. Ця властивість зумовлена самою природою оніма, адже для того, щоб виникла назва географічного об'єкта потрібна його наявність;

2) консервативність – інформативність назви, яка містить дані про географічні умови та історичні зміни.

Топоніми досліджували вітчизняні та закордонні мовознавці. Деякі згадували про них лише побіжно при вивченні інших власних назв (І. Бодуен-де-Куртене, М. Ломоносов, О. Потебня), інші присвятили цьому розділу ономастики повноцінні ґрунтовні праці (М. Максимович, О. Саліщев, І. Срезневський, О. Соболевський, М. Сумцов)

«Перші спроби визначення й тлумачення найменувань географічних об'єктів знаходимо у літописаннях періоду Київської Русі.

Початок наукового обґрунтування топоніма датуються кінцем ХІХ століття, коли дослідники звертали увагу на характерні риси в поширені топонімічних явищ, а саме: схожість та повторюваність кінцевих елементів в назвах річок та поселень, на відбитті природних та соціальних умов у географічних назвах, на багатстві мотивів для називання об'єктів оточуючого світу» [69, с. 88].

Ю. Карпенко зазначає: «Н. Таранова вважає, що першим дослідником топоніміки України був П. Тутковський, автор словника геологічної термінології, який нараховував близько 500 найменувань.

І. Олександрук вважає зачинателем української топономастики М. Кородуба, який першим зробив висновок про час виникнення українських географічних назв, розробив топонімічний питальник, є автором структурно-семантичної класифікації місцевих топонімічних назв» [27, с. 40].

У розвитку вітчизняної топоніміки станом на минуле століття науковець виокремлює такі основні етапи:

1) «до середини ХХ ст. – перевага надавалася регіональним дослідженням;

2) 50-70- рр. ХХ ст. – характеризується зростанням інтересу до проблем топонімікону (А. Дульзона, М. Мурзаєва, В. Никонова, А. Попова);

3) кінець ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – найбільш результативні дослідження, формуються наукові топонімічні школи, видаються перші топонімічні посібники.

Найбільш продуктивним був другий етап (дослідженням географічних назв займалися В. Никонов, Е. Мурзаєв, К. Цілуйко, Л. Гумецька, Ю. Карпенко).

Надалі дослідження в цій галузі характеризуються вдосконаленням методики збирання та аналізу географічних назв. Вивчення здійснюється за окремими територіями, адміністративними одиницями-областями (Закарпаття – К. Галас, Львівщина – Є. Черняхівська, Буковина (Чернівецька область) – Ю. Карпенко, Київщина – А. Белецький, Р. Кравчук, В. Німчук, Львів – Б. Думін)» [67, с. 51].

На разі дослідники працюють над розробкою єдиної системи класифікації, адже до сьогодні ономасти працюють із різними видами топонімів і, відповідно, «створюють нову класифікацію, що відповідала б вимогам вихідного матеріалу» [67, с. 78].

Найбільші труднощі виникають під час визначення походження назв географічних об'єктів Є. С. Отін виокремлює основні види топонімних етимонів:

1) «предметно зумовлені (відображення будь-якої матеріально вираженої природної, демотичної чи локальної особливості об'єкта);

2) зумовлені подією (містять відомості про певні події, пов'язані з конкретним географічним об'єктом; реконструкція такої ситуації буває

ускладнена тим, що, часто маючи тільки місцевий характер, у народній пам'яті довго не зберігається);

3) ситуативно зумовлені (відображення топонімних ситуацій, взаємодії назв у межах системи)» [28, с. 17].

Проаналізувавши низку ономастичних праць, можемо дійти висновку про те, що в різні епохи існував окремий перелік принципів систематизації та структурування топонімів. дослідниками у різні історичні етапи розвитку власних назв.

«Наприкінці XIX століття сформувалися три основні принципи класифікації топонімичного матеріалу: 1) лексико-семантичний; 2) морфолого-словотвірний; 3) бінарний (лексико-семантичний і словотвірний).

Автор лексико-семантичної класифікації – П. Полянський, виділяє назви, утворені від імен власників поселень і назви, що є показником топографічного положення» [28, с. 40].

«Класифікація, що стала традиційною в дослідженнях топонімів, належить Ф. Міклошичу. Дослідник використав семантичний критерій, відповідно до якого виділив 9 типів топонімів на позначення:

- 1) землі;
- 2) води;
- 3) рослинності;
- 4) тваринного світу;
- 5) кольору;
- 6) будівель;
- 7) занять людей;
- 8) знарядь праці;
- 9) етнічних назв;
- 10) назв, що пов'язані з суспільним ладом» [28, с.45].

Професор Л. Гумецька розподілила всі топоніми на 4 розряди: «які не походять від назв осіб; які походять від назв осіб; невизначеного значення; незрозумілого значення» [14, с. 124].

Найпростішою для розуміння є класифікація, в основу якої покладено об'єкт дослідження: «1) ороніми – імена елементів рельєфу, його форм: гір, вершин, рівнин, плато, низовин, впадин тощо; 2) гідроніми – імена річок, озер, морів, океанів, каналів, водосховищ; 3) імена рослинних суспільств: лісів, парків, луків тощо; 4) імена населених місць: міст, сіл, селищ, хуторів; 5) імена вулиць, площ, провулків, проїздів, мостів в містах, селищах» [27, с. 16].

О. Суперанська розробила ґрунтовнішу порівняно з попередньою класифікацію. Ономаст у монографії виокремлює: 1) «ороніми – назви елементів рельєфу, 2) гідроніми – назви водних об'єктів, 3) біоніми – назви представників флори і фауни, 4) ойконіми – назви поселень; 5) антропоніми – назви, що походять від власних імен осіб; 6) хороніми – назви країн і областей; 7) теоніми – назви релігійних об'єктів; 8) дромоніми – назви доріг, шляхів; 9) урбаноніми – назви міських об'єктів» [69, с. 100].

«До номінаційних відносять класифікацію розроблену В. Томлицьким, який виділяв дві групи топонімів і дев'ять підгруп: 1) споконвічні назви місцевостей: а) топографічні, б) культурні, в) присвійні, г) зменшувальні (демінітивні); 2) назви які спочатку були іменами людей і пізніше стали назвами територіальних об'єктів: а) етнічні, б) патронімічні, в) службові, г) родові» [27, с. 18].

Семантична класифікація створена В. Жучкевичем, ґрунтується на дослідженні змістовного значення топонімів з послідовним підрозділом їх за групами принципів присвоєння назв:

«1) топоніми, пов'язані з фізико-географічними особливостями місцевості;

2) топоніми, що вказують на місце розташування об'єктів;

3) фітотопоніми:

а) назви дикорослих рослин,

б) назви культурних рослин;

4) зоотопоніми;

5) топоніми релігійного і культового походження;

- б) топоніми меморіального походження;
- 7) антропоніми:
 - а) утворені від особистих жіночих імен,
 - б) утворені від особистих чоловічих імен;
- 8) топоніми, пов'язані з відносним часом їх виникнення;
- 9) топоніми, пов'язані з розмірами об'єктів;
- 10) перенесенні топоніми;
- 11) топоніми, пов'язані з соціально-економічними явищами;
- 12) етніміми, пов'язані з назвами народів;
- 13) топоніми нез'ясованого значення» [27, с. 23].

Проаналізувавши ряд класифікацій, ми дійшли висновку, що досконалої систематизації не існує, кожен науковець використовує ту класифікацію, яка найбільше підходить для їхньої емпіричної бази.

Ми у своєму дослідженні будемо послуговуватися класифікацією О. Суперанської.

З-поміж інших топонімів вирізняються своїми особливостями мікротопоніми – назви дрібних географічних об'єктів певного населеного пункту, адже під час їхнього дослідження потрібно враховувати зв'язки як з апелятивами так і з пропріативами, а також закони творення онімів, які побутують у цьому регіоні.

Мікротопоніми – це:

«1) власні назви дрібних географічних об'єктів, які створені людиною і природою. Першу групу представляють назви вулиць, провулків, площ, релігійних споруд, селищ і частин міста, скверів, шляхів сполучення, будинків, а другу – назви ставків, струмків, шляхів, ярів» [57, с. 79];

2) «власна назва земельної ділянки або землі господарського призначення:

а) власна назва оброблюваної площі (поля, луку, пасовища, виноградника і т. д.);

б) власна назва площі, покритої лісом (лісового масиву, частини лісового господарства, лісу, гаю, заповідника і т. д.); в) власна назва необроблюваного лісового наділу» [57, с. 80-81].

М. Торчинський називає усі мікротопоніми – «хоронімами» і «хронологічно структурує онімний матеріал на групи.

«Дослідження власних назв дрібних географічних об'єктів започатковане в ХІХ ст. У цей період науковці сконцентрували увагу на словотвірні засоби.

У галузі дериватологічних студій працювали: С. Бевзенко, П. Білоусенко, К. Городенська, М. Кравченко, В. Горпинич, М. Жовтобрюх та інші» [26, с. 37].

«Активне дослідження мікротопонімів розпочалося лише з другої половини ХХ ст. Та станом на сьогодні територіальне дослідження мікротопонімікону України є нерівномірним, більшу увагу сконцентровано на Західному регіоні (Г. Л. Аркушин «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель», мікротопоніми проаналізував І. Г. Чеховський), Західному Поділлі (Н. І. Лісняк), Підгір'ї (О. І. Михальчук), Рівненщині (Я. О. Пура). Менша кількість розвідок присвячена мікротопонімам східних регіонів України» [26, с. 39].

Лінгвісти не вважають за важливе аналіз цього типу онімів, але «порівняно з іншими, вони ввібрали в себе особливості певної доби і залучення їх під час аналізу онімного простору чітко визначеної місцевості сприяє розкриттю її онімної системи, тенденцій номінацій реалій і чинників, що вплинули на топонімізацію апелятивів» [26, с. 34].

Л. Білінська, аналізуючи мікротопоназви Покуття («Мікротопонімія Покуття ХVІІІ ст.»), «виокремлює наступні лексико-семантичні групи онімів:

- 1) оніми на позначення фізіографічно-топографічних ознак місцевості;
- 2) назви гідрографічних об'єктів;
- 3) оніми на позначення рослинного та тваринного світу;
- 4) назви способів освоєння, отримання та призначення земельних ділянок;

5) оніми на позначення характерних рис, розмірів, конфігурацій, розташування місцевих реалій;

6) оніми на позначення особливостей ґрунтового покриву;

7) назви споруд різного типу» [26, с. 19].

За кількістю слів у назві мікротопоніми поділяють на:

1) «прості або їх ще називають однослівними;

2) двослівні;

3) багатослівні;

4) прийменникові» [26, с. 28].

Отже, мікротопоніми є важливою групою топонімів. Вони також поділяються на різні класи за назвою об'єкта та семантикою, проте мікротопоніми описують об'єкти на меншому географічному просторі, звідси і походить їх назва.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Ономастика бере свій початок ще з Античності. Детальні студії з ономастики починаються вже у ХІХ ст. Дослідників цікавили назви записані в метриках, купчих грамотах та інших історичних матеріалах.

Наука про власні назви – комплексна спеціальна історична дисципліна, що вивчає імена різних типів. Ономастика використовує дані історичної географії, етимології й культурології.

Із розвитком ономастики почали виокремлюватися різні її аспекти. На сучасному етапі досліджуються оніми в літературному середовищі, а також активно розвивається когнітивна ономастика.

Дослідження прізвиськ як особливого роду неофіційного антропонімікону почалося ще в ХІХ ст. Дослідників цікавили прізвиська князів, які були записані в літописах та князівських грамотах. Кожен лінгвіст відповідно до емпіричної бази використовував різні типи класифікацій онімів та описував нові рівні їх сприймання: від фольклорного до концептуального.

Поряд із неофіційним антропоніміконом лінгвісти активно студіюють мікротопонімний простір малої батьківщини. До цієї групи належать: назви вулиць, проспектів, водойм, поселень та будівель.

Ми з'ясували, що до сьогодні не існує єдиної класифікації цих груп онімів, що ускладнює їх вивчення.

РОЗДІЛ II. НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМІКОН МЕШКАНЦІВ М. ГНІВАНЬ ТИВРІВСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА МІКРОТОПОНІМІКОН М. ГНІВАНЬ ТИВРІВСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Неофіційний антропонімікон м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області

2.1.1 Лексико – семантична класифікація прізвищ

Помітне місце в сучасних прізвищах відапелятивного походження посідають оніми, за етимологією їх можна поєднати із специфікою мовлення носія. Воно стосується особливостей вимови окремих звуків, слів, слів-паразитів та вживання нетрадиційних виразів.

Прізвища здебільшого базуються на підґрунті місцевих говірок. Походження таких прізвищових назв потребує особливого підходу, виваженого з одного боку на те, що прізвищова онімна лексика частіше всього формується за принципами, що часто не співпадають із традиційним лінгвістичним підходом до тлумачень різних назв. З іншого боку, важливим чинником у формуванні прізвищ є психологічне середовище, яким може бути школа, дитячий садок, вулиця. Засвідчені навіть такі випадки, що генеологія прізвища несла за собою історію людини та її родини, близьких людей.

Під час досліджень було виявлено низку відапелятивних прізвищ, за ступенем експресивності ми їх поділяємо на:

– **емоційно забарвлені**, які в свою чергу поділяються на дві підгрупи:

1) **позитивно забарвлені** (*Слюнька* – походить від прізвища Слинько, *Кульбабка* – походить від прізвища Колібабчук, *Блошка* – маленька дитина, яка постійно всіх зачіпає. *Птєньчик* – чоловік маленького зросту, *Мадам Брошкина* – жінка, яку все завжди цікавить, вишукано одягнена, гордовита. *Бараболька* – на бараболю казала бараболька, в дітей і онуків залишилось прізвишко. *Кубік* – широкоплечий чоловік, *Реготуха* – людина, яка постійно сміється, *Зацяпа* – жінка яка має маленький зріст.)

2) **негативно забарвлені** (*Дядьола* – пішло від слова «дядько», *Хмарожений* – відлюдькувата людина, *Каструля* – чоловік, який має велике пузо, *Дишля* – дуже високий та худий парубок, *Очкарик* – людина, яка постійно носить окуляри, *Чукча* – людина, яка мала чорне волосся та смуглявий колір обличчя, *Чипушило* – парубок, який не слідкує за своїм зовнішнім виглядом,

Шльоп-нога – людина, яка шкандибає на одну ногу, *Бабун* – хлопець в якого дуже велика голова, *Книш* – людина з блідим кольором обличчя, *Льоха* – товста жінка, *Сопля* – маленький хлопчик, *Щур* – людина, яка постійно доносить на інших, *Кишкодеря* – людина яка постійно хоче їсти).

– **нейтральні** (*Кашоварка* – повариха в шкільній їдальні, *Фрейлик* – чоловік-баяніст , який грав польки на акордіоні, *Лісник* – сторож лісу.)

З усієї сукупності прізвиськ м. Гнівань Тиврівського р-ну Вінницької області, можна виокремити відапелятивні та відонімні групи.

Відапелятивні прізвиська мотивовані особовими та неособовими назвами:

Серед прізвиськ, які мотивовані особовими назвами можна виділити – назви осіб за видом заняття, спорідненістю та професією (*Лісник* – сторож лісу, *Кашоварка* – повариха в шкільній їдальні, *Карась* – бо батько був рибак і постійно привозив додому карасиків, так і прозвали хлопчиків по їх лінії «карасі», *Пліточка* – жінка рибака, *Дериземля* – сільський голова, *Золотопуп* – чоловік в якого багато грошей, працює в банку, *Храмуля* – хлопець , який грає в футбольній команді, постійно отримує травму на одному і тому самому місці, *Фрейлик* – музикант-баяніст , який грав польки на акордіоні). Для неособових найменувань характерні назви тварин (*Суслик, Льоха, Видра, Котяра, Птіца, Гуска, Лелека, Лев, Ворончик, Утка, Пліточка, Мавпа, Верблюд, Риба, Сорока, Птеньчик, Дракон, Бобер, Дикобраз, Конь, Вуж, Кабан*).

Від розряду відапелятивних прізвиськ, ми можемо простежити іменування безпосередньої номінації. Вони вжиті в близькому до основного значення (*Молодуха* – молода жінка, *Дядьола* – пішло від слова дядько, *Нюня* – людина , яка постійно плаче, *Нечеса* – людина , яка носить перуку і рідко її розчісує, *Горбата* – постійно горбатиться, *Рижий* – має рижий колір волосся та веснянки на обличчі, *Кучеряшка* – хлопець, який має кудряве волосся).

Відапелятивні прізвиська, котрі мотивовані неособовими назвами, умовно ми можемо поділити на такі групи: за зовнішніми ознаками носія, за віковими

даними, за певними діями, національною належністю носія, походженням від слова, за емоціями.

– за **віковими даними** (Блоха – маленька дитина, яка постійно скаче в очі, Лоб – здоровий хлопець, Мечик – найменший хлопчик у сім'ї, Безштанько – маленька дитина, Махамор – малий, Сопля – маленький хлопчик).

Особливістю прізвиськ співвідносними із певними діями, є те що вони мотивуються реальними фактами із життя. На досліджуваній території ми виявили такі іменування: (*Сніпок* – тому що постійно підв'язував куртку платком, *Кацанка* – розмовляє по російському, *Судьба* – ворожить на картах, *Банан* – бо постійно носить жовту кофту, *Кан* – людина, яка гарно грає футбол, *Мавпа* – людина, яка постійно скаче, *Огірок* – бо любив кидатися в дітей огірками, *Пея* – не міг вимовити слова «співаю», а вимовляв «пея», тому так і прозвали, *Кемел* – людина, яка плюється, *Джуй* – людина, яка постійно жує жуйку, *Бичок* – людина, яка постійно підбирала бички і докурювала їх, *Кишкодеря* – постійно голодна людина, *Рожса* – людина, яка постійно кривляється, *Геделі* – був дуже розумним і любив логічно мислити, *Калатушкін* – людина, яка багато говорить без толку, *Командьорша* – людина, яка постійно командує, *Хомяк* – людина, яка постійно, щось жує, *Відьма* – жінка, яка любила пхати носа в чужі справи, все знала про все і про всіх, *Хвостик* – дитина, яка постійно ходить за кимось слідом, *Зачепила* – людина, яка постійно всіх зачіпає, *Дурноляп* – людина, яка говорить без толку, *Зірвиголова* – надмірно активна дитина, *Куцаї* – людина, яка отримала гарний спадок, *Шапокляк* – дуже противна вчителька, *Марфичка* – прабабуся, гарна господарка, *Неснідало* – працьовитий чоловік, який вставав дуже рано і не встигав поснідати, *Баянович* – людина, яка постійно грає на баяні, *Вишибало* – людина, яка всіх ображає, *Мутюга* – брехун, *Ляпуха* – жінка яка багато говорить, *Лейба* – ледачий чоловік, *Хрон* – людина, яка постійно п'є, *Стрілок* – колядник, людина яка постійно щось канючить, *Верблюд* – людина, яка має горб на спині і плюється часто, *Чарлі Чаплін* – мало говорить, *Риба* – не витягнути ні слова, *Переверникишка* – людина, яка доб'ється свого будь-яким шляхом, *Щур* –

людина, яка постійно доносить, *Редіска* – погана людина, *Шарік* – хлопець, який постійно за всіма бігав, *Вікі* – занадто розумна людина, від слова «вікіпедія», *Булькалка* – без упину говорив різні дурниці, *Перекотиноле* – людина, яка постійно всуне свого носа не в свої справи, *Мозоль* – надокучливий чоловік, *Зачуха* – зав. чужим хазяйством, живе в жінки в хаті, *Рубчиха* – дуже любить їсти страву приготовлену із свинячих рубчиків, *Льотчик* – хлопчик, який постійно падав з велосипеда, *Мартопляс* – хлопець, який любив добре погуляти та випити, *Сорока* – людина, яка всіх здавала, *Гугл* – людина, яка постійно все шукає в інтернеті).

На досліджуваній місцевості ми можемо виділити відетнонімічні іменування за **національною належністю** (*Француз* – людина, маленького зросту із гарними манерами поведінки, як заведено у Франції, *Жидівка* – походить з єврейської сім'ї). Відетнонімічні прізвиська не виражають національного походження їх носіїв. Прізвиська цієї групи є нового походження, яке зумовлене поширенням у західному регіоні України явищем заробітчання українців в Польщі, Америці (Поляк, Америкос).

– **походження від слова** (*Бараболька* – на бараболю казала бараболька , в дітей і онуків залишилось прізвисько, *Кабан* – часто повторював слово «кабан», *Покришка* – любив висловлюватись «хата–покришка», *Хівра* – обзивала сусідів цим словом, тому і прозвали її так, *Цапки* – тримали кіз колись, *Монтанчиха* – походить від її чоловіка, тому що любив вставляти в розмови слова «монтана», *Ізя* – після кожного речення вставляє слово «Ізя», *Нерускій* – бо говорить на сусідок «хохлушки», а вони його прозвали «нерускім», *Лиш(лиж)* – постійно вживає слово «лиш», *Дядьола* – пішло від слова дядько).

– **за емоціями** (*Злюк* – людина, яка постійно ходить з незадоволеним обличчям, *Нюня* – людина, яка постійно плаче, *Реготуха* – людина, яка постійно сміється, *Боров* – постійно похнюплений, *Залізний мен* – чоловік, який ніколи не показує своїх емоцій, *Хмарожений* – відлюдкувата людина, *Харьок* – людина сміється часто).

Відомі прізвиська мають дуже широку базу мотивацій. У неофіційній антропонімії активно фіксуються в лексико-семантичних групах:

– іменування співвідносні з розряду «*nomina personalia*», які характеризують особу за **зовнішніми ознаками** (*Ділова ковбаса* – дуже модна дівчина, *Птєньчик* – чоловік маленького зросту, *Сімба* – повненька дівчинка, *Потний* – повна людина, *Педіґрі* – дуже худощавий та смуглий, *Зацяпа* – жінка, яка має маленький зріст, *Льоха* – товста жінка, *Пончик* – товста жінка, *Чичушка* – маленького зросту чоловік, *Книш* – людина з блідим кольором обличчя, *Дракон* – хлопець маленького зросту, який носить окуляри, *Штріх* – маленького зросту хлопчик, *Циганка* – дуже смугла на обличчі, та має чорний, як смола колір волосся, *Хрущ* – високорослий чоловік зі смуглявим кольором обличчям, *Бобер* – у хлопчика великі зуби, *Сорок другий розтоптаний* – хлопець носить дуже великий розмір взуття, *Шльоп-нога* – людина, яка шкандибала на одну ногу, *Лупоглазий* – має дуже великі очі, *Бабун* – хлопець, який мав дуже велику голову, *Кучеряшка* – хлопець, який має кудряве волосся, *Помідор* – хлопець, який постійно червоніє, *Бігуді* – кучерявий хлопець, *Дикобраз* – стирчать волоси в різні сторони, *Рижий* – має рижий колір волосся та веснянки на обличчі, *Вулик* – високий і товстий чоловік, *Взоркий* – хлопець, який добре бачить, *Клапан* – хлопець, який має великі вуха, *Горбата* – постійно горбатиться, *Чипушило* – людина, яка не слідкує за своїм зовнішнім виглядом, *Очкарик* – людина, яка носила окуляри, *Бармалей* – людина дуже висока та масивна, *Чукча* – людина, яка мала чорне волосся та смуглявий колір обличчя, *Фрекен-Бок* – жінка, яка постійно мала при собі фартух, *Конь* – високий статний мужчина, *Фіца* – дуже модна дівчина, *Каструля* – людина з великим пузом, *Крюк* – чоловік, який постійно ходить із зігнутою рукою, *Дерево* – дівчинка дуже високого зросту, *Шланг* – хлопець високого зросту, *Белка* – дівчинка, яка носила брекети, *Вуж* – довгий і худий, *Гайтавр* – великий хлопець, який постійно б'ється, *Дишля* – дуже високий та худий мужчина, *Йолка* – жінка, яка носила багато прикрас, *Мадам Брошкина* – дуже цікава, завжди вишукано одягнена, *Копчений* – чоловік, який має смуглявий колір

шкіри, *Чірбок* – людина, яка схожа на качку, *Дришля* – людина, яка постійно хропить, *Присліпа* – людина, яка погано бачить, *Нечеса* – людина, яка носить перуку і рідко її розчісує, *Полежай* – лінива людина, *Кубік* – широкоплечий чоловік, *Молодуха* – чоловік, який мав жінку молодшу на 27 років.)

Найзагадковішу групу становлять прізвища, утворені **від назв тварин**, комах, рослин, явищ природи та ін. Одну з причин творення таких прізвищ наводить М. Худаш: «Найбільш популярним серед повір'їв було забобонне переконання, що в природі й навколишньому оточенні існують предмети і явища, особливо живі істоти і рослини, яких не любить «нечиста сила», які нейтралізують усякі чари, уроки тощо. Отже, якщо назвою, та ще й успішно вибраною з таких предметів, явищ, живих істот чи рослин, назвати дитину, то саме це ім'я правитиме їй за надійний захист. З уваги саме на характер цього забобонного спрямування власних імен даного розряду відстрашувати від своїх носіїв «нечисту силу» і смерть, відводити від них чари, лихі побажання і т. ін., їх можна було б умовно назвати відстрашувально-захисними» [78, с. 168].

Серед розглянутих нами прізвищ до цієї групи можна віднести й найменування, утворені від:

- назв тварин: *Ведмідь, Медвідь, Барановський*;
- птахів: *Ворончик, Крук, Соколенко*, прізвище *Сенча* може походити від назви пташки сенчик, а *Бушак* від бушель (діалектне лелека);
- комах: *Муха*;
- рослин, їх частин або груп рослин: *Гречуха, Грибань, Стародуб, Цибулько, Чортополох*;
- страв і продуктів споживання: *Сливко, Хліб*;
- природних явищ: *Роса, Мороз*;
- період дня: *Вечеря*;
- назв предметів домашнього вжитку: *Коряк* (ківш).

Говорячи про походження сучасних українських прізвищ, не можна оминати й таке важливе їх джерело творення, як індивідуальні ознаки перших носіїв прізвища. Основою для творення цієї групи прізвищ була характерна

особиста ознака, що виділяє людину з її оточення. Найменування такого типу виникли з первісних прізвиськ. Л. Масенко зазначає, що «прізвиська, зокрема й спадкові, були невід'ємною рисою сільського народного антропонімікону. Показово, що навіть офіційне закріплення прізвищ не змогло витіснити вуличні прізвиська, які дожили до нашого часу» [40, с. 32]

Отже, прізвиська виникли набагато раніше прізвищ і часто ставали джерелом творення останніх (*Зеня* – від прізвища *Зеньковська*, *Хома* – від прізвища *Хоменко*, *Панас* – від прізвища *Панасюк*, *Ленік* – від прізвища *Ленін*, *Гунька* – від прізвища *Гунько*, *Гася* – від прізвища *Гонсаровський*, *Падафа* – від прізвища *Падафійчовський*, *Пріма* – від прізвища *Прімаковський*, *Слюнька* – від прізвища *Слинько*, *Лео* – від прізвища *Леончук*, *Дамка* – від прізвища *Адамович*, *Лев* – від прізвища *Левченко*, *Слюк* – від прізвища *Салюк*, *Лелека* – від прізвища *Лелетіна*, *Каліка* – від прізвища *Колісніченко*, *Зельда* – від прізвища *Зелінський*, *Лушпак* – від прізвища *Ліщишин*, *Лапшичка* – від прізвища *Лапшин*, *Суслик* – від прізвища *Суслачов*, *Шева* – від прізвища *Шевченко*, *Пеньок* – від прізвища *Пеньковський*, *Кукало* – від прізвища *Юкало*, *Качанчик* – від прізвища *Качановський*, *Мартин* – від прізвища *Мартинович*, *Пеньок* – від прізвища *Пеньковський*, *Моколь* – від прізвища *Москалюк*, *Ліська* – від прізвища *Ліщишин*, *Ковбаса* – від прізвища *Ковбаснян*).

Прізвища, утворені від назви місця проживання. Походження прізвищ від топонімічної назви сьогодні не завжди можна встановити. Найменшу групу серед досліджуваних становлять найменування, утворені від назви місцевості, де проживав або звідки походив основоположник роду. (*Француз* – людина, маленького зросту із гарними манерами поведінки, як заведено у Франції, *Жидівка* – походить з єврейської сім'ї).

Прізвище *Москаленко*, на нашу думку, могло бути первісно найменуванням нащадків росіянина, але, найвірогідніше, походить від прізвища людини, яка служила в російській царській армії, адже москалями в народі називали солдатів. Тож серед досліджуваних прізвищ зазначена група є нечисленною, оскільки містить кілька найменувань.

Іменування мотивовані апелятивними характеристиками особи, зокрема назвами, що вказують на професію, заняття (*Лісник* – сторож лісу, *Кашоварка* – повариха в шкільній їдальні, *Карась* – бо батько був рибак і постійно привозив додому карасиків, так і прозвали хлопчиків по їх лінії «карасі», *Пліточка* – жінка рибачка, *Дериземля* – сільський голова, *Золотопуп* – чоловік в якого багато грошей, працює в банку, *Храмуля* – хлопець, який грає в футбольній команді, постійно отримує травму на одному і тому самому місці, *Фрейлик* – чоловік-баяніст, який грав польки на акордіоні), національна та етнічну належність (*Німець*, *Грек*).

Іменування мотивовані іменами та прізвищами відомих осіб (*Тайсон* – прозвали хлопця в честь відомого футболіста, бо теж має шрам на обличчі, *Шева* – схожий, на відомого футболіста Шевченка).

Багато українських прізвищ було перероблено на російський лад. Так, немає сумніву, що прізвище Грицайов, Грицьков, Довбишов, Дроздов, Іськов, Каськов, Кравцов, Охремов, Панасов, Приймаков, Тимков, Шевцов, Якимов і багато інших, утворених від української форми імені або від української загальної назви, якої немає в російській мові, виникло на українському ґрунті і є суто українським.

2.1.2 Словотвірний аналіз прізвищ

Дериваційний аналіз є не менш важливий ніж лексико-семантичний, хоча йому присвячено незначна кількість праць.

За способом творення усі пропріативи поділятимемо як і апелятиви на дві групи:

1) слова з морфологічним способом творення (суфіксальний, префіксальний, флективний тощо);

2) слова з неморфологічним способом творення (аббревіація, лексико-семантичний тощо).

Традиційно серед неофіційного антропонімікону більшість онімів утворені морфологічним способом.

Виокремлюємо такі способи творення:

а) суфіксальний – непродуктивний спосіб. Найчастіше спостерігаємо заміну одного суфікса на інший: *Суслик* (від *Суслачов*), *Качанчик* (від *Качановський*), *Бойчик* (від *Бойко*), *Лапишча* (від *Лапшин*);

б) флективний – на відмінну від творення апелятивів, у дериваційній системі неофіційного антропонімікону не є продуктивним. Виявлено менше десятка прізвищ: *Слюнька* (від *Синько*), *Гунька* (від *Гунько*). У першому випадку спостерігаємо ще й заміну фонем у корені слова. В іншому випадку – заміна однієї флексії на іншу.

в) найпродуктивнішим серед усіх є безафіксний спосіб творення: *Падафа* (від *Падафійович*), *Лев* (від *Левченко*), *Шева* (від *Шевченко*), *Лео* (від *Леончук*), *Циба* (від *Цибрій*), *Ост* (від *Останчук*), *Бидло* (від *Бидловський*), *Волос* (від *Волосович*).

г) знаходимо також випадки складання основ: *Тяпа-Ляпа*, *Кашоварка*, *Золотолуп*, *Дериземля*, *Зврвиголова*, *Дурноляп*.

Неморфологічні способи творення неофіційного антропонімікону представлені такими видами:

а) аббревіація: *ЧП* (від *Чушенко Інокентій Павлович*), *В2* (*Василь Васильович*).

Як було сказано вище, деякі прізвища походять від апелятивів і повністю копіюють їх морфемну структуру. Більшість онімів мають зміни не лише в морфемній, а й у фонемній структурі в корені слова. Й описати основні зміни неможливо, адже вони є синкретичними: зміни суфіксів і кореневих голосних, зазвичай такі зміни зумовлені впливом суржика, русизмів та молодіжного сленгу.

Отже, неофіційний антропонімікон м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області вирізняється різноманітною деривацією. Більшість прізвищ утворені безафіксним способом, деякі – аббревіацією. На жаль, творення окремих прізвищ не вдається достеменно з'ясувати.

2.2 Мікротопонімія міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області.

Як відомо, топонімія посідає важливе місце у тканині наукової галузі. Як і всі власні назви, топоніми підлягають загальним законам контексту, вони експресивно та стилістично марковані.

Передусім, розглянемо походження назви населеного пункту міста Гнівань. За переказами, місто було засноване в двадцятих роках XVI століття, назва походить від слова *гнів*. Розповідають, що жителі часто сварились між собою за пасовиська, довго гнівалися один на одного. Відзначимо, що топонім утворено суфіксальним способом. Це підтверджує висновок М.П. Янко про те, що основою топонімії України є назви слов'янського походження, утворені суфіксальним способом. Найбільш поширеними топонімічними суфіксами дослідник вважає такі: *-ка, івка, -иця, -ов, -ів, -ин, -ськ, -н*. [97, с. 12].

Становлення, розвиток і функціонування топонімікону визначається як власне мовними факторами, так і позамовними, які тісно взаємодіють між собою. До позамовних факторів відносимо особливості рельєфу місцевості (*лісостеп, низовина, водойми*), типи господарської діяльності (землеробство), особливості суспільного життя (замкнена громада), історико-політичний розвиток краю. Відтак, топоніми можна поділити на три групи: етнімічні, антропомічні та назви, що походять від географічного середовища або вказують на характер господарства та різні види людської діяльності [97, с.9].

У топоніміконі міста Гнівань налічуємо 8 годонімів, 2 гідроніми, 4 дрімоніми, 2 ороніми. Серед годонімів міста виокремлюємо 2 оніми – назви частин міста, 6 – назв вулиць, 2 – назви провулків і 1 агоронім. Проаналізуємо найважливіші мовні та історичні аспекти утворення назв вулиць.

Верхівка - південна частина вулиці Пархоменка, де розбудовувався у XVIII столітті гранітний кар'єр. Назву отримала від розташування на підвищенні, завжди була головною. У праці Ю.О. Карпенка таку назву потрактовано як «*примітне підвищення, вершину взагалі*». Т.В. Громко, досліджуючи топоніміку Кіровоградської області, теж вказує на існування такої

народної назви, яка означає «*горішня частина горба, підвищення*». Але також додає ще одне тлумачення - «*витік річки*» [13, с.37].

О.С. Стрижак зазначав, що існує частина топонімів, що утворилися для позначення типу рельєфу. Так як «*Вершина утворилася від прикметника «верхній*», віднесемо її до цього виду [67, с. 41].

Соборна - сучасна офіційно закріплена назва вулиці, що розташована у південно-східній частині міста. Топонім утворений від Соборів, які розташовані по обидва боки міста, що мають меморіальний характер. Декілька років тому для цієї території використовувалися назви Леніна, названа на честь першого керівника СРСР - Володимира Леніна.

П'ятихатки – східна частина вулиці Соборна, куди переселялися здебільшого росіяни, саме це стало причиною появи оніма-росіянізма «П'ятихатка». Як бачимо з прикладу, назва *П'ятихатка* змогла пристосовуватися до української граматики, зберігши історичну інформацію про одиничний об'єкт.

Лазо – південна частина вулиці Амосова. На сьогодні відомо, що осередком стала назва річки – Лазовка, біля якої проживали ремісники; саме її розташування зумовило появу народної назви – Лазо.

Гранітна – північна частина вулиці Лісової. Назва вулиці пов'язана із кар'єром, який добуває граніт та інші корисні копалини.

Стоматологічна – східна частина вулиці Макаренка, де розташована стоматологічна клініка, топонім належить до відапелятивних, назва була створена на позначення державних об'єктів.

Шкільний провулок – назва походить від навчального закладу, що розташований біля провулку, виникла після будівництва школи на вулиці Б. Хмельницького в 1960-х рр. Топонім утворився від прикметника шкільний та загальної назви. Дослідивши походження цієї назви, віднесемо її до групи топонімів, які, за визначенням О.С. Стрижака, відбивають різні соціальні явища.

Гніванський провулок – названо на честь міста Гнівань, знаходиться в центральній частині по вулиці Соборній. Топонім відноситься до відантропонімних. Формант *-ськ-* уживається, на думку А.П. Корепанової, для творення прикметників зі значенням родової належності або співвіднесеності й становить основну його особливість, яка є не менш суттєвою, ніж уживання його для творення незліченних прикметників від топонімів та етніонімів, що йде також із глибокої давнини [19, с. 211].

Серед мікротопонімів є лише одна мовна одиниця на позначення площі – *Шевченківська*. Місце знаходиться поряд із бібліотекою по вулиці Соборна. Назва пов'язана із великим Кобзарем – Т. Шевченком, отже, вона належить до групи топонімів, що пов'язані із рослинним світом. Суфікс *-ськ-* надає зменшено-пестливого значення, крім того, назва вживається у множині, що несе інформацію про великий розмір об'єкту.

З-поміж топонімів міста виокремлюємо 2 гідроніми, серед яких 1 – власна назва позначає природну водойму, а 1 – штучно створений. *Витавка* – природний став, який розташований біля поселення Витава, що виник наприкінці ХХ століття внаслідок будівництва на території міста Гнівань. Назва утворена за допомогою загальної назви, що позначає цей вид географічного об'єкта. Т.В. Громко окреслювала таку групу топонімів як ті, що позначають розмір топооб'єкта [13, с. 41].

Великий кар'єр – штучний став, що існував до кінця ХХ століття і, як і Витава, поступово зник. Назва розкриває характерну ознаку водойми – великий розмір, тому віднесемо її також до категорії на позначення розміру. За дослідженнями лінгвістів, ставок у народній термінології тлумачиться як «штучна водойма з непротічною водою в заглибленні», «загачене місце в річці», а також «сажалка, штучна водойма, в якій розводять рибу» [13, с. 185].

До дрімонімів належать чотири географічні назви, що існували і постійно змінювалися протягом двохсот років. Проаналізуємо походження та особливості творення цих лексем. На околицях села розташовано декілька лісів, у яких впродовж двох століть змінювались назви. Це зумовлено впливом як

історичного, так і соціального факторів. Було досліджено хронологічний порядок існування топонімів і складено відповідні ряди для кожного топооб'єкта: 1) *ліс Берізка* (відапелятивний мікротопонім); 2) *Мартинів ліс* (відантропонімічний); 3) *ЖБКовський ліс* (відапелятивний); 4) *Цукровий ліс* (відантропонімічний). Тобто, існування двох і більше назв можна пояснити лише відсутністю певної визначальної характеристики об'єкта або впливом історичного фактору, який зумовив перейменування чи виникнення іншої назви. *Мартинів ліс* – названо на честь лісника Мартина. Топонім відносимо до відантропонімічних об'єктів. Назву утворено від основи прізвища Мартин за допомогою суфікса *-ів-*, що свідчить про час виникнення назви, адже, на думку І. Железняк, ці моделі найактивніше використовувались у XVII-XVIII столітті [19, с.10]. *Цукровий ліс* – тому що знаходиться біля цукрового заводу. *ЖБКовський ліс* – знаходиться біля території заводу, який носить цю назву. Географічну назву відносимо до відантропонімічних об'єктів. На сьогодні це єдина назва цього географічного об'єкта. Дрімоніми утворилися від апелятивних назв: *Ліс Берізка* – онім походить від слова «*берізка*», розкриває основну характерну особливість – наявність великої кількості посаджених беріз, тобто має інформативне значення і називає визначальну характеристику певного об'єкта. Власна назва утворена суфіксальним способом. Як зазначалося вище, це не єдина назва цього лісу. Попри наявність більш поширеного топоніма, ця назва не вважається застарілою і жителі старшого покоління (понад 60 років) використовують її у своєму мовленні.

Отже, для мікротопонімів міста Гнівень характерне паралельне функціонування двох типів найменування поселень: відантропонімічного та відапелятивного. За характером денотату, назви, що позначають особливості рельєфу, мають не досить поширений характер на цій території, адже внаслідок досліджень було знайдено лише один онім. Проте є назви, що характеризують об'єкти за розміром. Це насамперед гідроніми та дрімоніми. Головною причиною найменувань деяких об'єктів була наявність на цих територіях господарсько-промислових центрів. Вагомим чинником також є рід занять

особи або населення, пов'язаного із топооб'єктом. Деякі географічні назви несуть в собі як особистий, так і соціальний характер, адже відображають соціальний статус людини, пов'язаної із топооб'єктом. На території міста Гнівань існує невелика кількість топонімів, які походять від назв рослинного світу. Такі топоніми належать насамперед до назв лісів і площ. Більшість топонімів утворено суфіксальним способом за допомогою суфіксів *-ов-*, *-ів-к(а)*, *-ин*, *-ськ-*, *-к(а)*.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Отже, неофіційний антропонімікон м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області вражає своєю лексико-семантичною різноманітністю. Ми зафіксували оніми, які походять від пропріативів (прізвищ, імен по батькові, прізвиськ родичів, назв улюблених мультфільмів, кіно, держав, звідки люди родом), апелятивів (звичок, соціального статусу, рис характеру, сімейного стану, зовнішності тощо).

Дериваційні особливості полягають у переважанні безафіксного способу творення, а також наявності слів, які утворенні неморфологічним способом, зокрема аббревіацією. Частина слів поєднує у собі різні способи творення із фонетичними змінами. Зазвичай ці зміни пов'язані із впливом русизмів та молодіжного сленгу.

Мікротопонімікон міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області представлений незначною кількістю онімів (11 годонімів, 2 гідроніми, 4 дрімоніми, 2 ороніми. Серед годонімів – 2 оніми – назви частин міста, 6 – назв вулиць, 2 – назви провулків і 1 агоронім).

Переважає більшість цих онімів – відапелятивні.

Отже, неофіційний антропонімікон та мікротопонімікон м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області – важливий складник онімного простору Поділля. Його ґрунтовний аналіз допоможе розвитку регіональної науки про власні назви, а також укладанню нових словників мікротопонімів та загальноукраїнського атласу поширення онімів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Метою роботи було дослідження ономастичного простору м. Гнівань, Тиврівського району, Вінницької області. Результати дослідження розвитку ономастичного простору, а саме прізвиськ м. Гнівань, Тиврівського р-ну, Вінницької обл. на сучасному етапі можна зробити наступні висновки.

Ономастика – розділ лінгвістики, що вивчає власні назви, їх етимологію, способи творення та функції. Становлення ономастики як науки остаточно відбулося у ХХ ст. Перші ж праці з'явилися ще у ХVІІ ст. Під час подальших досліджень були проаналізовані основні віхи розвитку, описані принципи класифікацій онімів, їх моделі та функції. Описано перспективи розвитку науки, окреслені теоретичні та практичні проблеми.

Однією з найважливіших питань сучасної науки про власні назви залишається питання розробки, систематизації та створення словників системи української ономастичної термінології. Значний внесок у ці дослідження здійснили: А. Білецький, Д. Бучко, І. Ковалик, В. Німчук, Н. Подольська.

На разі не створено ґрунтовної праці, де була б записана уся термінологія із ономастики, це зумовлено тим, що це молода наука, яка продовжує розвиватися. З'являється нова джерельна база.

Однією із таких нових емпіричних баз є ономастикон міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області.

Досліджено, що неофіційний антропонімикон та мікротопоніми населеного пункту цікаві для аналізу, тому що показують історію розвитку міста, побуту його мешканців, їх культури та сучасні вподобання.

Серед найпоширеніших прізвиськ проаналізовано ті, які походять від пропріативів (прізвищ, імен по батькові, прізвиськ родичів, назв улюблених мультфільмів, кіно, держав, звідки люди родом), апелятивів (звичок, соціального статусу, рис характеру, сімейного стану, зовнішності тощо).

Найпоширенішими серед прізвиськ є відапелятивні прізвиська, що мотивуються особовими і неособовими назвами. Серед прізвиськ, мотивованих особовими назвами – назви осіб за професією та видом заняття. Спостерігаємо

серед розряду відапелятивних прізвиськ іменування номінації, тобто те що прізвиська вжиті в близькому до основного значення. Відапелятивні прізвиська, мотивовані особовими і неособовими назвами, поділено на такі групи, як іменування за зовнішніми ознаками носія; співвідносні з назвами за родом діяльності носія; за психічними рисами носія, за особливостями мовлення; за спорідненістю та свояцтвом; співвідносні назви вчинків та національною належністю носія.

Відантропонімічні прізвиська також мають широку мотивувальну базу. У неофіційній антропонімії активно функціонують родичівські прізвиська, які характеризують іменованого когось із його родичів.

Дериваційні особливості полягають у переважанні безафіксного способу творення, а також наявності слів, які утворенні неморфологічним способом, зокрема аббревіацією. Частина слів поєднує у собі різні способи творення із фонетичними змінами. Зазвичай ці зміни пов'язані із впливом русизмів та молодіжного сленгу.

Мікротопонімікон міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області представлений незначною кількістю онімів (11 годонімів, 2 гідроніми, 4 дрімоніми, 2 ороніми. Серед годонімів – 2 оніми – назви частин міста, 6 – назв вулиць, 2 – назви провулків і 1 агоронім).

Переважає більшість цих онімів – відапелятивні.

Отже, неофіційний антропонімікон та мікротопонімікон м. Гнівань Тиврівського району Вінницької області – важливий складник онімного простору Поділля. Його ґрунтовний аналіз допоможе розвитку регіональної науки про власні назви, а також укладанню нових словників мікротопонімів та загальноукраїнського атласу поширення онімів.

Перспективи дослідження полягають у деталізованому аналізі сіл Тиврівського району, створенню словників та онімних матриць району.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. III Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція : тези / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Укр. ономаст. коміс. ; відп. ред. К. Цілуйко. Київ : Наукова думка, 1965. 223 с.
2. Антонюк О. Семантика прізвиськ, що вказують на психічні (внутрішні) риси людини (на матеріалі антропонімії Донецької області). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2014. Вип. 43. С. 23 – 25.
3. Антонюк О. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура) : дис. ...на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Донецьк, 2011. 296 с.
4. Архипов Г. Прозвища жителей деревни Средние Юри. Ономастика Поволжья. Уфа, 1973. Вып. 3. С. 24 – 38.
5. Бучко Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини [Текст]. *Linguistika slavica* : [ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк / відп. ред. В. П. Шульгач]. Київ : Кий, 2002. С. 3–16.
6. Бучко Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини. *Przezwiseka i przydomki w jezykach sfowiańskich. Czejsc 1. Rozprawy Slawistyczne*. 14. Lublin, 1998. S. 59–69.
7. Васильева Н. Собственное имя в тексте : интегративный подход : автореф. дис. ...на получение науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка : Ин-т языкознания РАН. Москва, 2005. 46 с
8. Вербовецька О. Індивідуальні прізвиська Тернопільщини, мотивовані назвами тварин. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Слов'янська філологія. Чернівці. 2007. С. 114–118.
9. Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 256 с.
10. Гідронімічний атлас України : (Проспект) / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Укр. ономаст. коміс. ; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ : Наукова думка, 1967. 51 с.

11. Грінченко Б. Словарь української мови. Київ, 1907-1909. (Перевидано фотоспособом). Київ, 1996. Т 1. 496 с.
12. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здолбунів. Горбач О. Зібрані статті. 5. Діалектологія. Фотопередрук. Мюнхен, 1993. С. 426–430.
13. Громко Т. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Кіровоград : РВЦКДПУ, 1999. Т.1. 224 с.
14. Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958 298 с.
15. Данилина Е. Прозвища в современном русском языке. Восточно-славянская ономастика : материалы и исследования. Москва : Наука, 1978. С. 281–301.
16. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація. Проблеми сучасної ареології. Київ : Наук. думка, 1994. – С. 256–259.
17. Історичне джерелознавство : Підручник. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
18. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького / уклад. С. В. Абросимова. Дніпро. : Гамалія, 1999. 888 с.
19. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / уклад. І. М. Желізняк, А.П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О.С.Стрижак. – Київ: Наукова думка, 1985. – 256 с.
20. Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. Київ : Наук. думка, 1982-1985. Т. 5. 456 с.
21. Завгородній С. Ескіз до портрета. Пронченко М. Кобза. Вибрані твори і спогади сучасників. Дніпропетровськ, 1995.
22. Зубко А. Українська ономастика здобутки та проблеми. Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. 2007. № 15. С. 262–281.
23. Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. 2011, вип. 8. 223 с.

24. Карпенко О. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2006. 416 с.
25. Карпенко Ю. Ономастика. Українська мова. Енциклопедія. вид. 3-є, зі змін. і доп. Київ, 2007. С. 457.
26. Карпенко Ю. Топоніміка гірських районів Чернівецької області : конспект лекцій. Чернівці : ЧДУ, 1964. 80 с.
27. Карпенко Ю. Топонімія східних районів Чернівецької області : (конспект лекцій). Чернівці : [б. в.], 1965. 62 с
28. Карпенко Ю. Топонімія центральних районів Чернівецької області : конспект лекцій. Чернівці : ЧДУ, 1965. 76 с.
29. Керста Р. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ : Наук. думка, 1984. 152 с.
30. Коваль Життя і пригоди імен. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
31. Ковбасюк Л. Новітні аспекти вивчення ономасіологічного простору сучасної німецької мови. Філологія XXI століття : теорія, практика, перспективи : матер. IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 24 квітня 2015 р.). Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2015. С. 31–34.
32. Козубенко И. Антропонимия Среднего Полесья : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Язyki народів СССР (русский язык)». Київ, 1988. 26 с.
33. Колесник Н. Кроскультурний аспект вивчення власних назв (на матеріалі пісенного фольклору слов'ян). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2012. Вип. 56(1). с. 297–305.
34. Корнилович М. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I-й пол. XIX в. Етнографічний вісник. Київ : [б. в.], 1930. Вип. 9. С. 127–131.
35. Крип'якевич І. Львівська Русь у першій половині XVI в. : дослідження і матеріали. – Львів, 1994. 396 с.

36. Кукин А. Современная топонимика: достижения, поиски. Перспективы. Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження проф. Петра Лизанця. Ужгород, 2000. С. 284–289
37. Кушевич Л., Стрижак О. Ономастика на Україні після V Міжнародного з'їзду славистів. Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ. 1966. Вип. 1. С. 5–12.
38. Крыжановская С. Баба-Яга или ... Фантомас (о прозвищах). Этническая ономастика. Москва : Наука, 1984. С. 100 –102.
39. Лесюк М.. Прізвиська жителів гуцульських сіл. Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. Część I. Rozprawy Slawistyczne. 14. Lublin. 1998. S. 227–240.
40. Масенко Л. Українські імена і прізвища. Київ. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
41. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови. Вінніпег, 1995. Т. 4. П–Я. 557 с.
42. Мурзаев. Э. Очерки топонимики. Москва : Мысль, 1974. 382 с
43. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Тернопіль, 2011. 201 с.
44. Никулина З. П. О социальной оценке прозвищ. Русская ономастика : республ. сб. Рязань : [б. и.], 1977. С. 87–91.
45. Нитченко Д. Михайло Пронченко та його «Кобза». Пронченко М. «Кобза». Вибрані твори і спогади сучасників. Дніпропетровськ, 1995.
46. Нікуліна Н. «Золота моя Вкраїно...». Бористен. 1996. № 1. С.10–16.
47. Німчук В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами. Питання топоніміки та ономастики: Матеріали I Республ. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ, 1962. С. 45–53.

48. Німчук В. Українська ономастична термінологія (Проект). Повідомлення української ономастичної комісії. Київ : Наук. думка, 1966. Вип. I. С. 24–43.

49. Осташ Н. Холмські вуличні прізвиська: минуле і сучасне. Діалектологічні студії. 8 : Говори південно-західного наріччя / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. С. 159–173.

50. Осташ Р. Із життя сучасних українських прізвиськ. Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару 13–14 вересня 2000 р. / відпов. ред. І. М. Желєзняк. Київ : Кий, 2000. С. 115–121.

51. Осташ Р. Украинская антропонимия первой половины XVII века. Мужские личные имена (на материале Реестра Запорожского войска 1649 г.) : автореф. дис. ... на пролучение науч. степени канд. филол. наук. Ужгород, 1986. 16 с.

52. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Про сільські прозвища. Житє і слово. Львів, 1895. Т. III. С. 302–307.

53. Павликівська Н. Питання української псевдонімії ХХ століття : Монографія . Вінниця : «Глобус-прес», 2009. 388 с.

54. Павлушенко О. Неофіційні найменування як засіб концептуалізації позамовної дійсності. Лінгвістичні читання : зб. статей. Вінниця, 2012. Вип. 5 С. 100–104.

55. Півторак Г. Власні імена людей у Київській Русі. Культура слова. Київ, 1982. Вип. 2а. С. 69–72.

56. Н. Подольська. Модели дефинций в словаре ономастических терминов. Проблема определения терминов в словарях ранних типов. Ленинград : Наука, 1978. С. 152–158

57. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии Москва : Наука, 1988. 2-е изд. 192 с.

58. Редько Ю. Передмова. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвиськ : у 2-х т. Львів : НТШ, 2007. С. 6–9.

59. Редько Ю. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. 214 с.
60. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
61. Скляренко О. Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України : автореф. дис... на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2008. 14 с.
62. Скорук І. Онімія драматичних поем Лесі Українки як засіб здійснення творчого задуму. Леся Українка і сучасність (До 130-річчя від дня народження Лесі Українки) : зб. наук. праць. Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2003. С. 298–305.
63. Словник прізвицьк північно-західної України : у 3-х т. / упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк : РВВ «Вежа», 2009. Т. І. А-И. 412 с.
64. Словник української мови : в 11-ти т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8. С. 108.
65. Словарь Академии Российской, производным порядком расположенный. Санкт-Петербург, 1794. Т. 5. 919 с.
66. Стрижак О. За ґрунтовність топонімічних досліджень. Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1963. № 3. С. 79–82.
67. Стрижак О. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини (Нижньо-Надніпрянське Лівобережжя). Київ : Наук. думка, 1967. С.127.
68. Сумцов Н. Уличныя клички. Киевская старина. Киев, 1889. Т. 24. № 1–3. С. 403–417.
69. Суперанская А. Структура имени собственного (фонология и морфология). Москва, 1969. 362 с.
70. Суперанская А.. Теория и методика ономастических исследований. Москва : Наука, 1986. 254 с.
71. Сухомлин І. Українські прізвиська людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих

прізвиськ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини). Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. С. 30–58.

72. Ташицкий В. Место ономастики среди других гуманитарны наук. Вопросы языкознания. 1961. №2. С. 3–11

73. Тимінський М. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ. Мовознавство. 1987. № 3. С. 64–68.

74. Тихоша В. Семантика сільських прізвиськ Херсонщини. Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика». Херсон. 2009. Вип. 9. С. 202–210.

75. Торчинський М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови. Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту : Філологічні науки. Вип. 15. Т. 1. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. С. 146–150.

76. Трійняк І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.

77. Турчак О. Функціонально-семантичне навантаження антропонімів у мовному просторі творів Григора Тютюнника. Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2012. Вип. 12. С. 152–159.

78. Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін.]. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид - во «Укр.енцикл.» ім. М.П.Бажана. 2004. 824 с.

79. Усова О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Донецьк. 2006. 18 с.

80. Ушаков Н. Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища). Имя нарицательное и собственное. Москва : Наука, 1978. С. 146–173.

81. Федотова Н. Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2008. 20 с.

82. Франко І. Причинки до української ономастики. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 36. С. 391–426.

83. Худаш М. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. З історії української лексикології. Київ : Наук. думка, 1980. С. 96 – 160.
84. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
85. Чабан М. Квітка, омита сльозою. Початкова школа. 1996. № 5. С.53–54.
86. Чабаненко В. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей). Повідомлення української ономастичної комісії. Київ. 1976. Вип. 14. С. 16–19.
87. Чичагов В. Из истории русских имён, отчеств и фамилий. Москва : Учпедгиз, 1959. 128 с.
88. Чучка П. Антропонімія Закарпаття : Монографія. Київ : ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
89. Чучка П. Антропонімія Закарпаття : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.661 «Мови народів СРСР (українська мова)». Ужгород, 1969. 987 с.
90. Чучка П. Прізвисько. Українська мова : Енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 494.
91. Цілуйко К.. Перспективи дальшого розвитку української ономастики. Повідомлення української ономастичної комісії Київ, 1967. Вип. 3. С. 3–12.
92. Шульська Н. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2011. 339 с.
93. Шульська Н. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк : [б. и.], 2011. 20 с.

94. Шульська Н. Сімейно-родова антропонімія Західного Полісся. Українська мова. 2010. № 2. С. 50–59.
95. Шульська Н. Словник прізвищ жителів межиріччя Стиру та Горині. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. 164 с.
96. Єрмоленко С., Бибик С., Тодор О. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів Київ : Либідь, 2001. 224 с.
97. Янко М. Топонімічний словник України : Словник-довідник. Київ : Знання, 1998. 432 с.
98. Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии. Одесса, 1893. С. 308–309.
99. Miklosich Franz. Die Bildung der slavischen Personennamen. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philologisch – historische classe. Wien, 1860. Bd 10. S. 215–330.

ДОДАТОК А

Неофіційний антропонімікон міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області

Відоніми

Індивідуальні ознаки за прізвищем

Аблаус – від прізвища Білоус

Балон – від прізвища Болоненко

Бидло – від прізвища Бидловська

Білич – від прізвища Білоченко

Бойчик – від прізвища Бойко

Буба – від прізвища Бубенчук

Будка – від прізвища Будківська

Бушак – від прізвища Бушковський

Ватрушка – від прізвища Ватрала

Велікан – від прізвища Вілічкін

Волос – від прізвища Волосович

Волоска – від прізвища Волосенко

Ворончик – від прізвища Воронов, прозвали діти на вулиці

Гася – від прізвища Гонсаровський

Глава – від прізвища Главацька

Горба – від прізвища Горбатков

Гунька – від прізвища Гунько

Гуска – від прізвища Богусь

Гуцик – від прізвища Гуцалюк

Дажбік – від прізвища Дужин

Дамка – від прізвища Адамович

Зака – від прізвища Закараєв

Зельда – від прізвища Зелінський

Зеня – від прізвища Зеньковська

Каліка – від прізвища Колісніченко

Кардінал – від прізвища Кардинальчук
Качанчик – від прізвища Качановський
Кеп – від прізвища Каплун
Коваль – від прізвища Ковальов
Ковбаса – від прізвища Ковбаснян
Козир – від прізвища Казирян
Коряк – від прізвища Корійовський
Котяра – від прізвища Котик
Круч – від прізвища Крученюк
Кукало – від прізвища Юкало.
Кульбабка – від прізвища Кулібабчук
Лавушка – від прізвища Ловцова
Лапшичка – від прізвища Лапшин
Лев – від прізвища Левченко
Лелека – від прізвища Лелетіна
Леся – від прізвища Лелюк
Лео – від прізвища Леончук
Ленік – від прізвища Ленін
Ліська - від прізвища Ліщишин
Лушпак – від прізвища Ліщишин
Малинка – від прізвища Малиновський
Мартин – від прізвища Мартинович
Мацьонька – від прізвища Мацишин
Медик – від прізвища Мединський
Місь – від прізвища Місюк
Моколь - від прізвища Москалюк
Ніколь – від прізвища Ніколюк
Ост – від прізвища Остапчук
Падафа – від прізвища Падафійчовський
Панас – від прізвища Панасюк

Пеньок - від прізвища Пеньковський
Пеньок – від прізвища Пеньковський
Пріма – від прізвища Прімаковський
Птіца – від прізвища Дрозд
Рембо – від прізвища Заремба
Репа – від прізвища Репнєвський
Сенча – від прізвища Сенчиковський
Семка – від прізвища Семенюк
Слюк – від прізвища Салюк
Слюнька – від прізвища Слинько
Сосна – від прізвища Сосновська
Суслик – від прізвища Суслачов
Тирчик – від прізвища Тарановський
Тяпа-Ляпа – від прізвища Тяпкін
Утка – від прізвища Утенко
Фога – від ім'я та прізвища Хватьков Федір
Хома – від прізвища Хоменко
Циба – від прізвища Цибрій
Цибулько – від прізвища Цибівський
Чапа – від прізвища Чапалюк
Чорік – від прізвища Чорна
Чук – від прізвища Ткачук
Шева – від прізвища Шевченко
Шустік – від прізвища Шестопалов
Яш – від прізвища Яшуніна

Від імені та по-батькові

В2 – Василь Васильович
Ванька-Встанька – людина , яка постійно влазить не в своє діло
Вась-Вась – від Василь Васильович

Веталь – від імені Віталік

Воха – від імені Володимир

Галіман – пішло від імені та по-батькові, Галина Михайлівна, так в подальшому і звать всю родину, дітей та онуків

Костиль – від імені Константин

Криса – від імені Христина

Лама – від імені Лана

Макарки – від імені Макар, прозвали його діти. (Бернада Макар, 96 років)

Мошко – прозвали від імені Мишко

Пепко – від імені та фамілії, Петро Копчинський

Петровка – був по батькові Петрович

Русик – від імені Руслан

Тарік – від імені Тарас

Чіп – Чушенко Інокентій Павлович

Юрасик – від імені Юрій

Національна та етнічна належність

Волох – приїхав

Грек – приїхав з Греції

Німець – приїхав з Німеччини

За місцем роботи

Дериземля – сільський голова

Золотопуп – чоловік в якого багато грошей, працює в банку

Карась – бо батько був рибак і постійно привозив додому карасиків, так і прозвали хлопчиків по їх лінії «карасі»

Кашоварка – повариха в шкільній їдальні

Лісник – сторож лісу

Пліточка – жінка рибака

Фрейлик – чоловік-баяніст, який грав польки на акордіоні

Храмуля – хлопець , який грає в футбольній команді, постійно отримує травму на одному і тому самому місці

Персонажі мультфільма

Азімуд – схожий на головного героя із мультфільма

Вуді – сміється так як головний герой з мультика «Вуді Вудпекер»

Скубі – схожий на героя мультфільма із «Скубі-Ду»

Шерхан – дуже схожий на головного героя мультика – тигра Шерхана

Прізвисько, яке пішло від відомої людини

Тайсон – прозвали хлопця в честь відомого футболіста, бо теж має шрам на обличчі

Шева – схожий, на відомого футболіста Шевченка

Прізвиська , які походять від національної залежності

Жидівка – походить з єврейської сім'ї

Француз – людина , маленького зросту із гарними манерами поведінки, як заведено у Франції

За ступенем родинності

Бейла – пішло від батька

Пліточка – жінка рибака

Від назв тварин:

Ведмідь, Медвідь, Барановський;

птахів: *Ворончик, Крук, Соколенко*, прізвище *Сенча* може походити від назви пташки сенчик, а *Бушак* від бушель (діалектне лелека);

комах: *Муха;*

рослин, їх частин або груп рослин: *Гречуха, Грибань, Стародуб, Цибулько, Чортополох.*

Відапелятиви

За певними діями

Банан – бо постійно носить жовту кофту

Баянович – людина, яка постійно грає на баяні

Бичок – людина, яка постійно підбирала бички і докурювала їх.

Булькалка – без упину говорив різні дурниці

Верблюд – людина, яка має горб на спині і плюється часто

Вишибало – людина, яка всіх ображає

Відьма – жінка, яка любила пхати носа в чужі справи, все знала про все і про всіх

Вікі – занадто розумна людина, від слова «вікіпедія»

Геделі – був дуже розумним і любив логічно мислити

Гугл – людина, яка постійно все шукає в інтернеті

Джуй – людина, яка постійно жує жуйку

Дурноляп – людина, яка говорить без толку

Зачепила – людина, яка постійно всіх зачіпає

Зачуха – зав. чужим хазяйством, живе в жінки в хаті

Зірвиголова – надмірно активна дитина

Калатушкін – людина, яка багато говорить без толку

Кан – людина, яка гарно грає футбол

Кацапка – розмовляє по російському

Кемел – людина, яка плюється

Кишкодеря – постійно голодна людина

Командьорша – людина, яка постійно командує

Куцаї – людина, яка отримала гарний спадок

Лейба – ледачий чоловік.

Льотчик – хлопчик, який постійно падав з велосипеда

Ляпуха – жінка яка багато говорить

Мавпа – людина, яка постійно скаче

Мартопляс – хлопець, який любив добре погуляти та випити

Марфичка – прабабуся, гарна господарка

Мозоль – надокучливий чоловік

Мутюга – брехун

Неснідало – працьовитий чоловік, який вставав дуже рано і не встигав
поснідати

Огірок – бо любив кидатися в дітей огірками

Переверникишка – людина, яка доб'ється свого будь-яким шляхом

Перекотиполе – людина, яка постійно всуне свого носа не в свої справи

Пея – не міг вимовити слова «співаю», а вимовляв пея, тому так і

прозвали

Редіска – погана людина

Риба – не витягнути ні слова

Рожа – людина, яка постійно кривляється

Рубчиха – дуже любить їсти страву приготовлену із свинячих рубчиків

Сніпок – тому що постійно підв'язував куртку платком

Сорока – людина, яка всіх здавала

Стрілок – колядник, людина яка постійно щось канючить

Судьба – ворожить на картах

Хвостик – дитина, яка постійно ходить за кимось слідом

Хомяк – людина, яка постійно, щось жує

Хрон – людина, яка постійно п'є

Чарлі Чаплін – мало говорить

Шапокляк – дуже противна вчителька

Шарік – хлопець, який постійно за всіма бігав

Щур – людина, яка постійно доносить

За віковими даними

Безштанько – маленька дитина

Блоха – маленька дитина, яка постійно скаче в очі

Лоб – здоровий хлопець

Махамор – малий

Мечик – найменший хлопчик у сім'ї

Сопля – маленький хлопчик

За зовнішніми даними

Бабун – хлопець , який мав дуже велику голову

Бармалей – бо людина дуже висока та масивний

Белка – дівчинка, яка носила брекети

Бігуді – кучерявий хлопець

Бобер – у хлопчика великі зуби

Взоркий – хлопець, який добре бачить

Вуж – довгий і худий

Вулик – високий і товстий чоловік

Гайтавр – великий хлопець, який постійно б'ється

Горбата – постійно горбатиться

Дерево – дівчинка дуже високого зросту

Дикобраз – стирчать волоси в різні сторони

Дишля – дуже високий та худий мужчина

Ділова ковбаса – дуже модна дівчина

Дракон – хлопець маленького зросту , який носить окуляри

Дришля – людина, яка постійно хропить

Зацяпа – жінка , яка має маленький зріст

Йолка – жінка, яка носила багато прикрас

Каструля – людина з великим пузом

Клапан – хлопець, який має великі вуха

Книш – людина з блідим кольором обличчя

Конь – високий статний мужчина

Копчений – чоловік, який має смуглявий колір шкіри

Крюк – чоловік, який постійно ходить із зігнутою рукою

Кубік – широкоплечий чоловік

Кучеряшка – хлопець, який має кудряве волосся
Лупоглазий – має дуже великі очі
Льоха – товста жінка
Мадам Брошкіна – дуже любопитна, завжди вишукано одягнена
Молодуха – чоловік, який мав жінку молодшу на 27 років
Нечеса – людина, яка носить перуку і рідко її розчісує
Очкарик – людина, яка носила окуляри
Педігрі – дуже худощавий та смуглий
Полежай – лінива людина
Помідор – хлопець, який постійно червоніє
Пончик – товста жінка (Слинько Олена, 35 років)
Потний – повна людина
Присліпа – людина, яка погано бачить
Птеньчик – чоловік маленького зросту
Рижий – має рижий колір волосся та веснянки на обличчі
Сімба – повненька дівчинка
Сорок другий розтоптаний – хлопець носить дуже великий розмір взуття
Фіца – дуже модна дівчина
Фрекен-Бок – жінка, яка постійно мала при собі фартух
Хрущ – високорослий чоловік зі смуглявим кольором обличчям
Циганка – дуже смугла на обличчі, та має чорний, як смола колір волосся
Чікушка – маленького зросту чоловік
Чипушило – людина, яка не слідкує за своїм зовнішнім виглядом
Чірбок – людина, яка схожа на качку
Чукча – людина яка мала чорне волосся та смуглявий колір обличчя
Шланг – хлопець високого зросту
Шльоп-нога – людина, яка шкандибала на одну ногу
Штріх – маленького зросту хлопчик

За емоціями

Боров – постійно похнюплений

Залізний мен – чоловік, який ніколи не показує своїх емоцій

Злюк – людина, яка постійно ходить з незадоволеним обличчям

Нюня – людина, яка постійно плаче

Реготуха – людина, яка постійно сміється

Харьок – людина сміється часто

Хмарожений – відлюдькувата людина

Особисті речі

Чопик – щітка для розчісування волосся

Походження від слова

Бараболька – на бараболю казала бараболька , в дітей і онуків залишилось прізвисько

Дядьола – пішло від слова дядько

Ізя – після кожного речення вставляє слово «Ізя»

Кабан – часто повторював слово «кабан»

Лиш (лиж) – постійно вживає слово «лиш»

Монтанчиха – походить від її чоловіка, тому що любив вставляти в розмови слова «монтана»

Нерускій – бо говорить на сусідок «хохлушки», а вони його прозвали «нерускім»

Покришка – любив висловлюватись «хата –покришка»

Хівра – обзивала сусідів цим словом, тому і прозвали її так

Цапки – тримали кіз колись

ДОДАТОК Б

Мікротопонімікон міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області

Годоніми

Верхівка – південна частина вулиці Пархоменка, де розбудовувався у XVIII столітті гранітний кар'єр.

Гніванський провулок – названо на честь міста Гнівань, знаходиться в центральній частині по вулиці Соборній.

Гранітна – північна частина вулиці Лісової. Назва вулиці пов'язана із кар'єром, який добуває граніт та інші корисні копалини.

Лазо – південна частина вулиці Амосова.

П'ятихатки – східна частина вулиці Соборна, куди переселялися здебільшого росіяни, саме це стало причиною появи оніма-росіянізма «п'ятихатка».

Площа Шевченківська – площа, що знаходиться біля бібліотеки.

Соборна – сучасна офіційно закріплена назва вулиці, що розташована у південно-східній частині міста.

Стоматологічна – східна частина вулиці Макаренка, де розташована стоматологічна клініка, топонім належить до відапелятивних, назва була створена на позначення державних об'єктів.

Шкільний провулок – назва походить від навчального закладу, що розташований біля провулку.

Гідроніми

Великий кар'єр – штучний став, що існував до кінця XX століття.

Витавка – природний став.

Дрімоніми

ЖБКовський ліс

Ліс Берізка

Мартинів ліс

Цукровий ліс